

Magyari Nándor László – Burista Lóránd

A közösségi és etnicizált csíki hokiról

Kivonat. A tanulmány empirikus alapját egy félstrukturált interjúsorozat adja, amit 2012-ben készítettek a szerzők, és aminek narratíváit (egyéb médiabeli szövegekkel együtt) a kritikai kultúrakutatás ismert módszertani eljárásaival dolgoztak fel. A „csíki hoki” újradefiniálásával indul a szöveg és alapvetően a jégkorong adott régióban való társadalomtörténetének újrainterpretálására vállalkozik. Az értelmezés magjaként a szerzők a csíki hoki közösségi és etnicizált, erősen tradicionális és amatőr jellegét, megjelenésének, konszolidálódásának, valamint fennmaradásának történeti-társadalmi-kulturális értelemben sajátos kontextusát hozzák előtérbe. A jégkorong (szub)kultúra modernizációjának és professzionalizálódásának elmaradását, a (neo)tradicionista lokális és regionális mentalitások erőteljes jelenlétében és hatásában jelöli meg a tanulmány. Az írás elsősorban nem a jégkorongra, mint profi performanszra és a neki megfelelő szubkultúra jellemvonásaira fókuszál, hanem annak erős identitásképző, közösségmegtartó jellegére összpontosít, amit a csíki hoki eredeti tradíciójaként fedez föl: arra ahogyan a sportban megmutatkozik a társadalom és fordítva, ennek tükrében, arra ahogyan a társadalomba beágyazódik, működik és reprezentálódik a sport.

Kulcsszavak: sport, hoki, mentalitás, etnicitás

Abstract. The Ethicized and Communitarian Szekler Ice Hockey

The empirical basis of the study is drawn from a series of interviews performed by the authors in 2012. The narratives along with several texts and articles from the media were defined using the framework and methodology of critical culture studies. The article begins by redefining the meaning of local hockey in Miercurea Ciuc/Csíkszereda/Szeklerburg, focusing on the reinterpretation of social history which surrounds hockey in the region. At the core of this understanding lies the ambition to bring forward the communal and ethnic nature of a „hockey culture” that has a strong tendency towards the traditional, harbors a persisting amateur spirit regarding its appearance and consolidation in a socio-cultural and historical sense, and eventually to place it in a specific context. The study points out how local hockey (sub)culture lags behind in regards to current professional and modernising tendencies, being rather embedded and influenced by strong and persisting local and regional, (neo)traditional mentalities. It's important to note that the matter of focus here lies not on hockey per se nor on the subcultural aspects that surround it. Instead, the study sheds light and reveals the main role of hockey in Miercurea Ciuc/Csíkszereda/Szeklerburg, how it impacts the modeling of identities and preserves the community spirit altogether. We find how in sports various aspects of society are being revealed but this also goes vice versa, how sports become represented in society.

Keywords: sport, hokey, mentality, ethnicity

BEVEZETŐ

Témánk, amivel kapcsolatban legjobb esetben csak egy értelmezési keret és legfontosabb jellemzőinek vázlatos bemutatására vállalkozhatunk, egy olyan komplex társadalmi jelenség vizsgálata – és itt a szó legtágabb értelmében vett közösségi, kulturális, szocializációs, politikai, de persze

rekreációs, sporttevékenység is –, melynek központi elemét a „*csíki hoki*”, általunk többé-kevésbé újradefiniált hagyománya és dinamikája adja. A fogalmat nem valamiféle földrajzi értelemben használjuk, hiszen azt gondoljuk, hogy a szeredai hoki mintájára, már a harmincas évektől kezdődően, a tágabb régióban létrejövő, átalakuló és megszűnő hokicsapatokat „jellegükben és szellemükben”, közösségi beágyazódási kísérleteikben, ha úgy tetszik, éthoszukat tekintve a csíki hoki általunk újradefiniált körébe sorolhatjuk. Legfennebb a többi csapat esetében – a gyergyói lényeges kivételtől eltekintve – a beágyazódás, a meghonosodás, a közösségi identitásadó jelleg kiépítése alakadt vagy a relokációs/expanziós kísérlet kurdarcot vallott. Azt állítjuk ugyanis, hogy a székelyudvarhelyi Küküllőtől (1934–1993) egészen a marosvásárhelyi Locomotiva csapatáig, és főként a gyergyószentmiklósi, kézdivásárhelyi, sepsiszentgyörgyi csapatok – mind a csíkihoz kapcsolódtak. De a csíki-gyergyói játékosok még a kolozsvári hokicsapatba is magukkal vitték közösségi attitűdjeiket, és nem volt ez másként a brassói vagy a bukaresti csapatoknál – ez utóbbiaknál gyakran kényszerűségből – játszó székely játékosok esetében sem. Akár úgy, hogy felvállalták annak közösségi és etnicizált éthoszáét, közösségi identitásképző funkcióját, akár úgy, hogy a jellemző helyi közösségek közötti kompetitív szellemet vállalták fel, árnyalva a rivalizálások „szcénáját”, mégpedig a sportvetélkedők fair play alapú megmérettetéseiben.¹ Azt föltételezzük, sőt igazoltnak véljük az állítást, miszerint a közösségi hoki (*community hockey* – a kanadai zsargonban) tagolta és ugyanakkor építette a „*székely identitást*” (is), olyan időszakokban, amikor az identitásépítés egyéb kulturális formái anyagi vagy ideológiai megfontolásokból erősen hiányosak voltak. Mint látni fogjuk, ezt a közösségi éthoszt, vagy szellemet, a tradíció-építést az *amatőr* jégkorong hordozta és hordozza ma is (vagy legalábbis az amatőrizmus az, ami közvetlenül reprezentálja). A profizmus mint deterritorializáció, és a gyökerektől való eltávolodás, a helyi játékosok idegenbe való elszereződése a „helyiek” mentális térképén mint *kilépés* jelenik meg, olyan kilépés a helyi közösségből, amelynek a fenntartására a közösségi jégkorong vállalkoz(ott)ik, vagy vállalkoznia kelle(ne). A játékosok visszatérését pedig éppen ellenkezőleg mint a hűség és a gyökerekhez való *visszatérés* morálisan is értékelendő gesztusát értékeli a helyi közösség, nemcsak földrajzi értelemben „*hazatérés*”, hanem a morális tradícióhoz való újbóli csatlakozás (az új klub menedzsere Rajz Attila narratívája ezt jól tükrözi).²

Ezzel összefüggésben arra a kérdésre is választ próbálunk keresni, hogy miért éppen Csíkban sikerült (és részben Gyergyóban) a hokit „*kisajátítani*”, szinte már teljesen exkluzív sporttá tenni? Ez – a kezdetben igencsak figyelembe veendő éghajlati viszonyokon túl³ – azzal kapcsos-

1 A kezdetekbeli éghajlati tényezők mellett, nem kizárt, hogy ez a viszonylag zárt és etnicizált csíki, majd a nyomán létrejövő romániai jégkorong és a hozzá kapcsolódó igen erős motiváltság, mint modell akadályozta máshol, országos szinten is a jégkorong erős beágyazódását; hozzájárult ahhoz, hogy nem tudott jelentőséget nyerni, széles körben népszerűvé válni és bizonyos értelemben a „professzionális attitűdök” kialakulását is akadályozta. Ennek bizonyítása viszont egy mélyebb és hosszabb tanulmányozást igényelne.

2 Az interjú a Transindex.ro honlapján olvasható: <http://eletmod.transindex.ro/?cikk=25217>

3 A jégkorong történetében különös helyet foglalnak el a hosszú téli hidegek, hiszen e sportot kezdetben a természetben, szabad ég alatt játszták, és ezért ott volt népszerű, ahol hosszú és hidegek voltak a telek. Ebből a szempontból az egész régióban Csíkban és Gyergyóban volt/van a leghidegebb. A Csíkszereda egyetlen műjégpályáját csupán 1970-ben adták át, a gyergyószentmiklósi műjégpálya pedig 1982 óta üzemel.

latos, ahogyan egy lokális közösség, amelynek határozott etnikai, vallási karaktere van, egy sportágit a magáénak tekint – beleértve azt is, hogy hajlandó érte áldozatot hozni a (sport-, oktatás-) politikai kiállástól kezdve, egészen az „érzelmi befektetésig” (*moral entrepreneurship*) és az anyagiakig. A lokális közösség úgy határolja körül, illetve definiálja újra a sport által saját természetét és jellegét, hogy ezzel egy normatív értékrendszert hoz létre, amelybe egyesek beleszerülnek, mások pedig nem (Wilson, 2006). A csíki hoki befogadó is, amennyiben valakik mint kulturális hagyományt, egyfajta sportban megnyilvánuló lokálpatriotizmust elfogadják, de kizáró, ha a sportot csupán professzionális szórakoztatóipari terméknek tekintik, és nem fogadják el vele együtt a „csíkiség” identitásbeli kellékeit, és a hokit nem a történelmileg kialakult „morális tradíció” részeként tekintik. Az ilyeneket lenézik, mint hozzá nem értőket bélyegzik meg. Mint azt a „hivatalos” hoki-induló mondja: „Csíkban a fiúk korcsolyával a lábukon születnek”, és szinte lehetetlen ezt az eredendő köteléket – valójában persze kitalált tradíciót –, a máshonnan jötteknek a helyieknél jobb játéktudással vagy gyakorlással „bepótolniuk”.

Ezért nem egyszerűen a jégkorongról – mint a Székelyföld jelzett régiójában igen népszerű sportról – értekezünk, hanem és elsősorban, annak társadalmi vetületéről. A csíki hokiról, mint a legjellemzőbb és szinte egyedülálló, nem néphagyományra (ami alatt a legtöbbször tradicionális paraszti kultúrát értenek), hanem modern és szekuláris „kitalált hagyományra” – értsd átvett, illetve importált és aztán mélyre beágyazott és adoptált – tradícióra fogunk fókuszálni.

Jelen írás tehát, mind módszertanát, mind elméleti/szemléleti kereteit tekintve eltér a szokásos sportszociológiai tanulmányoktól, de nem követi a csíki (illetve némelykor) székely jégkorong történetét leíró, azt dokumentáló munkák szokványos, ha úgy tetszik, lineáris kifejtését sem. Ezzel szemben egy olyan kritikai elemzés, amely a kultúrakutatás (*cultural studies*) eszközeivel igyekszik feltárni a sportjelenség társadalmi kapcsolódásait, a csíki hoki⁴ beágyazottágát a helyi társadalom egyéb kulturális is releváns elemei és „történetei” közé. A kulturális elemzés előnye, hogy képes olyan lokális társadalmi és etnikai, egyszóval közösségi identításokat kritikai szempontok szerint leírni és értelmezni, amely a csíki hoki keretében feltáruló sport és társadalom összefonódásának sajátos formáin túl egy jellegzetes kisebbségi identitás szimbolikus felépítését és éltetését képes *egymás tükrében értelmezni*. Amikor a csíki hoki történetét tekintjük, akkor annak társadalom és kultúrtörténete érdekel; amikor mint identitáspolitikai tényezőt tekintjük, akkor a helyi társadalom és identítások kialakításában és karbantartásában, illetve újratermelésében játszott szerepére reflektálunk; amikor a helyi jégkorong jelenbeli helyzetét vizsgáljuk, akkor a közösségi hoki esélyeit és annak nem elsősorban piac, hanem közösség-függőségét mint egymással kölcsönhatásban levő társadalmi mozgalmat vizsgáljuk: eredmény-centrikus piaci termék helyett, a profizmus kifejeződései mellett, sőt azokat megelőzve, a közös-

4 Igyekszünk a „*csíki hoki*” kifejezést elfogadtatani, mert egyfelől túl szűknek – és főleg politikailag inkorrektnek – tűnik, ha csupán szeredai hokiról és csapatról beszélünk, amelyben az idők folyamán az egész régióból, tehát Alcsíkról és Felcsíkról éppen úgy, mint Gyergyóból játszottak tehetséges fiúk, az utóbbi időben pedig még külföldiek is. Ugyanakkor túl általánosító volna, hogy a „székely-hokit” jelöljünk meg elemzésünk tárgyának, hiszen a Székelyföld egyes vidékein szinte ismeretlen a jégkorong. A csíki hoki terminus tehát, egy sok szempontból deterritorializált fogalom, amely azt a típusú közösségi és etnicizált jelleget sűríti magában, amelynek az éthoszát a csíkszeredai Sportklub, mint egyedi márkanév hordozza.

ségmegtartó és azt folyamatosan redefiniáló szerepet tekintjük kiemelendőnek. A csíki hoki a helyi (és bizonyos fokon regionális) populáris kultúra része, és ilyenként is „kitalált tradíció”, amely túlmutat a szigorúan vett sport performansz – a szórakoztatás, szabadidős tevékenység, egészségtermelés, (sport)pedagógiai funkció, szurkolói lelkesedés (*boosterism*) – keretein. Miniket éppen ez az eredeti kontextusból való „kilépés” foglalkoztat. Abból indulunk ki, hogy a csíki hoki lényegében olyan kulturális konstrukció – a szó legszélesebb kulturális antropológiai értelmében –, amely egyben reprezentáció és önkifejezési eszköz arra, hogy egy etnikai/nemzeti kisebbség sajátos tartalommal töltsen fel és jelenítse meg identitását (etnikai identifikáció). A jégkorong ebben a vonatkozásban *cultural stuff*, ami a szeredaiságot/csíkiséget tartalommal tölti ki, szembefordítja és elhelyezi nemcsak, és nem is elsősorban a sport világában, hanem a többségi (de gyakran a magyarországi, és távolabbi) közösségi identitások kontextusában. A jégkorongkutatásnak a kritikai kultúrakutatás eszközeivel való sikeres, lassan klasszikussá váló precedens értékű előzménye, a Richard Gruneau és David Whitson *Hockey Night in Canada* (Gruneau-Whitson, 1993) című könyve, amelynek szemléletét, mélyen szántó és heurisztikus értékű gondolatait, valamint eljárásait próbáljuk mi is a csíki hoki jelenségére „alkalmazni”.

MÓDSZERTAN ÉS A TÉMA KÖRÜLÍRÁSA

Írásunk alapját, empirikus hátterét a téma szakirodalma és az elérhető sajtószövegek áttanulmányozása mellett, rövid félstrukturált interjúk készítése és tartalmuk feldolgozása képezi, valamint a részvevő megfigyelés és főljegyzések, amelyeket a szerzők a helyszínen végeztek. A 2012-ben rögzített félstrukturált interjúk, aktív és volt játékosokkal, edzőkkel, újságírókkal, valamint rajongókkal készültek. Az interjúk átírt szövegei alkalmasak arra, hogy megragadhatóvá, értelmezhetővé váljanak azok a tudástartalmak – mindenekelőtt szakértői tudásról van szó, de a jégkorongról lokális szinten élő és generációkon át újratermelődő populáris tudás is fontos –, azonosulási mechanizmusok nyelvi kifejeződései, sajátos jelentésekkel bíró narratívák, amelyek a jégkorong és a helyi civil társadalom és hoki-kultúra, vagy szubkultúra⁵ viszonyában körvonalazódnak, s amelyek feltehetőleg tükrözik az imént említett fogalmak valós természetét a sportjelenségen belül. Segítséget jelentett ugyanakkor két rövid etnofilm is, melyet csíkyszeredai helyszíneken a kanadai Dave Bidini forgatott 2001-ben, és egy másik, amelyet Becze Zoltán

5 A szubkultúra vagy a „neotribalizmus” alkalmas fogalmak lehetnének a csíki hoki jelzett közösségi, földrajzi környezethez, lokalitáshoz kapcsolt és etnicizált jellegének leírására, viszont mi inkább a kultúra fogalmat fogjuk használni ebben a kontextusban, mert úgy véljük, itt egy domináns „szubkulturáról” van szó, ami sokkal szélesebb körben struktúrálja, megjeleníti és szervezi a helyi identitásokat, mint a rajongók, az integrált szubkultúra szigorúan vett tagsága. A szubkultúra és/vagy neotribalizmus fogalma jelezne a csíki hoki nagyon erős beágyazottságát, és azt is, hogy nem sikerült kilépnie ebből a keretből, nem vált transzlokális szcénává, olyan „vándorcirkusszá”, ami földrajzi határoktól függetlenül a sport-*genre* köré szerveződő közösségek globalizált szcénáját jelentené (legtípusosabb sportpélda erre az F1 autóversenyek lehetnének), ami a professzionizált és kommercializált sportot jellemzi (akárcsak a zenei közösségeket – lásd Hesmondhalgh, 2005). Ez a transzlokalitás hiányzik a csíki hoki neotribalizmusából, vagyis marad lokálisan domináns szubkultúra, amit a következőkben kultúrának fogunk nevezni.

2007-ben forgatott, és amelyben hokistákat, azok családját, illetve szurkolókat szólított meg, képileg is rögzítve egy tétmértékös hangulatát és utóéletét/környezetét.

A kritikai kultúrakutatás (a birminghami iskola által kialakított elméleti/módszertani eredmények⁶) eszközeit használtuk az említett módon gyűjtött empirikus anyag, szövegek értelmezésére, vagyis hermeneutikai, minőségi módszerek segítségével, sajátos interpretációját igyekszünk adni a témának, mindezt a társadalom, a sport, a közösségi identitások dinamikája, illetve a történeti perspektíva kontextusában. Az eljárás a minőségi módszerek alkalmazásán túl, egy olyan komplex, dinamikus és konstruktivista kultúra, illetve közösségi identitásépítés fogalmának előtérbe helyezésére fekteti a hangsúlyt, amely nem statikus vagy egysíkú, hanem többdimenziós és állandóan alakul, változik. De a hokikultúra és a hozzá kapcsolódó identitásépítési gyakorlatok nemcsak időben és társadalmi térben változnak, hanem mindenekelőtt, a politikai hatalommal és annak változásaival is lényegesen módosulnak, az örökös átmenet állapotában vannak. Ennek radikális következményeit a csíki hoki jelensége több mint 85 éves története során, többször megélte. A csíki hoki – minden jel szerint – nem egyszerűen egy sport performansz, amely egy kis belső piacon uralja közönségét és a kollektív képzeletet, hanem egy viszonylag hosszútávú, bár lényegét tekintve többé-kevésbé rejtett, és csak egyes elemeiben tudatosult/uló *közösségi identitáspolitikai projekt*. Jelenében, a jelenség komplex megítélésében mintegy természetesen, magában hordozza előzményeit, mindazokat a tényezőket, amelyek az elmúlt időszakokban létét és reprezentációját, a hozzá való külső és belső viszonyulásokat meghatározták. Ezt a történeti dinamikát és komplex változást igyekszünk kritikai értelemben is megvilágítani, főként amikor a jövőt illető perspektívákat próbáljuk meg előre vetíteni. Amire fókuszálunk az nem is a sport gyakorlata, nevezetesen a jégkorong, hanem sokkal inkább a játék társadalmi környezete, pontosabban az a *közösségi éthosz*⁷, amit kifejez és megjelenít.

Célunk a csíki hoki sajátos társadalmi és kulturális, valamint politikai szerepének és beágyazottságának a feltárása, azoknak a jelentéstartalmaknak, identitásoknak a körvonalazása, amelyek meghatározzák a helyi társadalom viszonyulását a sportághoz, de ezen túl a társadalmi interakciókat is. A sport és a közösség, valamint a közösségi sport, azaz hoki kontextuális meghatározásait előnyben részesítjük a formálisakkal szemben. Azt a bonyolult folyamatot igyekszünk megérteni és mások számára is hozzáférhetővé tenni, hogy a helyi társadalom hogyan termelte ki és örökítette át generációkon, és főként változó országhatárokon és rezsimeken keresztül az identitását, azt, amelynek egyik központi magja éppen a csíki hoki; az identitásépítés mechanizmusai mellett, a tartalmat és az asszociációs összefüggéseket is áttekintjük. Úgy véljük ugyanis, és ez elemzésünk szemléleti keretének esszenciája, hogy nem egy általunk tulajdonított – esetleg részben vagy egészben önkényes attribúciós, osztályozási gesztus eredményeként előálló – asszociációról beszélünk akkor, amikor a csíki hoki társadalmi beágyazottságának erősségét, és identitás-termelő jelentőségét tételezzük, hanem a résztvevők értelmezéseit tárjuk

6 Az Iskolát a Stuart Hall neve fémjelzi, akinek *Notes on Deconstructing the Popular* című korai tanulmányát használtuk elemzésnek (Hall, 1981).

7 Az éthosz kifejezést a Clifford Geertz által adott definíciónak megfelelően használjuk: „Egy közösség éthosza nem más, mint tagjai életének alapárnyalata, jellege, minősége; morális és esztétikai stílusa, atmoszférája; azaz alapvető viszonyulás saját maguk és az élet által visszatükrözött világ fele” (Geertz, 1994, 5).

fel, az ők asszociációiról és interpretációiról beszélünk. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a csíki hoki egy olyan etnikai környezetben jelent meg, illetve működik, ahol az országos szinten kisebbségi magyar/székely közösség helyben lokális/kistérségi többséget képez. A csíki hoki egész dinamikája és eredményei – a vetélkedés részben megváltozott reprezentációs funkcióján (kisebbségi, csíki, illetve székely/magyar etnikai/nemzeti identitáson) keresztül – úgy értelmeződnek a közösségi diskurzusokban mint az országos etnikai arányok (az asszimetrikus viszonyok) *szimbolikus inverziójára* tett kísérletek. A csíki hoki etnikai vetélkedést közvetít. Ebben is hasonlít a klasszikus kanadai anglofon-frankofon hokivetélkedőkre, mert a sajátosan kisebbségi éthoszt és mentalitást függetleníti a szigorúan vett sporteredményektől.⁸ Azt próbáljuk nyomon követni, hogy az etnikai vetélkedés fenntartására tett sokrétű erőfeszítés, egyfelől hogyan konzerválja a *közösségi csíki hokit* (mint látni fogjuk hosszú időn keresztül ez a közösségi jelleg abban nyilvánult meg, hogy tévesen vagy valóságosan „klasszikus kanadainak” gondolták a csíki hokit, amelynek stílusa – legalábbis szándék szerint – megőrizte az eredeti játék agresszivitását, dinamizmusát, de mindenekelőtt közösségi jellegét), pontosabban annak *közösségi és etnicizált jellegét*, szemben akár a professzionalizálódással is. Másrészt pedig azt, hogy ez hogyan reprezentálódik a sportban, a jégpályán, a sportmozgalomban, a sporttal kapcsolatos helyi politikában, a szurkolói megnyilvánulásokban és attitűdökben, a nyilvános és hétköznapi diskurzusokban. A drukkerék és az egész helyi közösség szintjén rég megtanulták disszociálni, sőt szembeállítani az eredménytábla kijelzőjén megjelenő számszerű eredményt a „közösségi teljesítménytől”, miszerint egy-egy fantáziadús megmozdulás és főként a „keménykedés” („oda kell tenni a csontot”), agresszív, belemenős és meg nem alkuvó, lelkes hajítás, a véksőkgig kitartó és ambíciós játék előbbre való a győzelemnél is. Ilyen körülmények között a győzelem jelentősége megnő (a kis Dávid legyőzi a nagy Góliátot), egyenesen mitikus magasságokba emelkedik a Steaua legyőzése: az etnikai „megváltás”, a közösségi katarzis messze túlmutat a „játékon” – szimbolikusan az egész közösséget jelképezi, s mindezt a médiák (rejtett vagy egyre növekvő mértékben explicit módon) így is közvetítik. A vereséget a leggyakrabban éppen azzal lehet elfogadottá tenni, hogy kisebbségi helyzetben minden ellenünk van: elsősorban a románok – de még a magyar bírók is „románnak”, idegennek és ellenségesnek tűnnek –, és a reális hatalom, a sportpolitika, az asszimetrikus viszonyok és a kevés anyagi forrás is. A drukkerék viselkedése, jellemző attitűdjei viszont azt is megmutatja, hogy a köztük kialakult csoportkohézió, bajtársiasság nemcsak csapat- és sportkötődés, és a számukra megfelelő identitás sem csupán jégkorongszeretet, hanem erősen etnikai jellegű is. A legjobban éppen a pályán, a győzelmet követő-

8 Tanulmányunk egy olyan pillanatban készült, amikor a csíkszeredai Sportklub történetének egyik legmélyebb válságát éli, ami az elért eredményeket illeti. A tavaly nem jutott be a rájátszásba, sem a román bajnokságban, sem a MOL Ligában; az idei első tíz mérkőzéséből egyet nem sikerült megnyernie. És ez nem független a szakértelemmel szemben túlhangsúlyozott közösségi jellegtől (az edzők és a kezdő keret tagjai is helyiek), ami az amatőrszellemhez kapcsolódik. Nyilvánvalóan hiányzik a csapatból az a fajta profi játéktudás, ami a bajnokság többi szereplője esetében, a már lezajlott profizálódás következtében, meg a megvásárolt külföldi játékosok/edzők révén megvan. Jellemző módon a tavalyi kudarcokra, mintegy ellenszereként, új csapat-menedzsert alkalmaztak, aki éppen a közösségi jelleg további erősítését, és nem a játékerő, a tudás, a hozzáértés fokozását jelölte meg krédójának (Lásd. <http://eletmod.transindex.ro/?cikk=25217>).

en lehet/érdemes (főként némi alkoholos befolyásoltság mellett) üvölni, hogy „Szép volt fiúk!” és énekelni a Sportklub-induló mellett a székely himnuszt is. In extremis a hoki csak „szimulákrum”, a „valódi” etnikai vetélkedés allegóriája/evokációja, a játékosok pedig „harcosok” és reprezentánsok. Ma is kevés a lehetőség, a csíkiség/székelység országos, sőt még tágabb nyilvánosság előtt való reprezentálására, az etnikai identitás „nosztalgikus és álomszerű” átadására, sőt megélésére: mikor jó székelynek/csíkinak lenni, ha nem akkor, amikor a Sportklub győz? Amikor azt visszhangozza a jégpálya, amikor elcsattan a kérdés: „Ki a legjobb?” – és a kórus iszonyú hangerővel válaszol: „Szeeeeeredaaaa!”.

Elemzésünk nem önmagában a gyakorlatként létező jégkorongra fókuszál – bár ez adja az empirikus tartalmat és keretet –, hanem a *csíki-hoki hagyományának* a jelenségére, ami a csíkiség legjellemzőbb modern és szekuláris tradíciójává lett (talán egyetlen másik, viszont vallási tartalommal rendelkező hasonló tradíció létezik, mégpedig a csíksomlyói búcsújárás hagyománya, de ez most nem témánk). Ennek a tradíciónak a központi magja a *közösségi hoki és annak sajátosan konzervatív és etnicizált rítusai*, ahol a hangsúly a közösségin van, mert identitástermelő, illetve -megtartó jellege ma is erősebb a sportteljesítmények valódi, összehasonlítható – valamint a játék eredményességében megmutatkozó „piaci értékétől”. Csík (és Gyergyó) viszonylag elszigetelt és hosszú telekkel rendelkező város, ami azt eredményezte, hogy általában a téli sportok számára jó lehetőség, köztük mindenekelőtt a csíki hoki azzá a kapcsolódási csatornává, kommunikációs lehetőséggé válhatott, amin keresztül a fiatalok nemcsak az elkülönülést és a sportvetélkedést, hanem a kapcsolódást, a sporthálózatokba való belépést is gyakorolhatták. Nem volt az ritka már a hoki kezdeteikor sem, és azóta sem, hogy sok fiatal kizárólag a csapattal járt nemcsak külföldön, hanem egyáltalán más városban, ezáltal találkozott, érintkezett román és magyarországi (aztán egyre inkább más országbéli) fiatalokkal. A román válogatottban való szereplés utazási alkalmakat, érintkezési és mobilitási csatornákat, valamint karrier lehetőségeket teremtett (kezdvé a gyerek- és ifjúsági szintektől a felnőttig) sok fiatal számára, akik a tágabb világból származó meghatározó tapasztalataikat hokistaként szerezték. A román csapatokban játszani (különösen a hatvanas évektől kezdődően egészen a rendszerváltásig) és a válogatottban (az egész időszakra vetítve) sokszor igencsak felemás tapasztalat volt, mégis lehetőség nemcsak az elkülönülésre és vetélkedésre, hanem a csatlakozásra és integrálódásra is. A román–magyar válogatott mérkőzések pedig megmutatták azt az ambivalenciát⁹ is, amit a kisebbségi helyzet jelent, a kontextuálisan változó identitásdimenziók – székelység/magyarság és állampolgárság szintjén való románság – összekapcsolódásának nehézségét, és a változó – sok szempontból bizonytalan – tartalmát, nemcsak a játékosok, hanem a drukkerék szintjén is.

Az erős identitástermelő dimenzió, a közösségi jelleg kezdetektől fogva bele volt kódolva a csíki hokiba, hiszen egy egyedi módon elszigetelt közösségben és egy olyan történelmi pillanatban történt meg az átvétel, amikor a társadalmi, gazdasági, sőt identitástudatbeli bizonytalanság jellemzőek voltak.

9 Az ambivalencia, a helyzet ellentmondásossága régóta fennáll, viszont korszakonként változott a feszültség erőssége és tartalma is. Papp Z. Attila ezt olyan dilemmának nevezi, amely az állampolgári és etnikai identitás között húzódik meg és lényegében feloldhatatlan feszültség. Nem kételkedünk abban, hogy ez a jelenben nemcsak a játékosok, hanem a drukkerék szintjén is jelen van (Papp, 2001).

A CSÍKI HOKI EREDETI PARADIGMÁJA

Egyetértés van abban a történészek és a szociológusok között, hogy az iparosodás és az urbanizáció a maga szervezeti és működési, valamint technológiai és innovációs logikájával hozzájárult a modern sport kialakulásához (Guttman, 1996). A sport társadalmi alakulása nagyban összefüggött magában a társadalomban végbemenő folyamatokkal és különösen azokkal a változásokkal, amelyek alapvetően meghatározták az egyén ön- és világképét egyaránt. Kezdetben a sport és egyéb rekreációs tevékenységek egyértelműen tükrözték az adott társadalom szervezési és működési logikáját, természetét. A rendi és korai társadalmakban a sporthoz hasonló tevékenységeknek erős vallási és/vagy hierarchikus jellege volt, a részvételben meghatározóak voltak a nemi, származási és faji hovatartozások, valamint az egész gyakorlatot erős misztifikáció jellemezte. Azt is fontos megemlítenünk, hogy akkoriban nem létezett egy különálló rendszere ezeknek a tevékenységeknek, tehát a modern, intézményesült sport tipikusan a modern, ipari és elsősorban a nyugati (demokratikus) társadalmak terméke. A sport intézményesülése nem feltétlenül a kortárs szociológiai elméletben honos jelentéssel azonos, bár kétségtávol összefügg azzal, inkább tendenciákat, folyamatokat/procedúrákat jelölnek a sport szervezési és adminisztrációs logikájának alakulásában, valamint abban, ahogyan az egyes sporttevékenységek szerveződtek (Guttman, 1996). A sport intézményesülése tehát azt a folyamatot jelenti, ahogyan egyes jól meghatározott szabályok, normák, jelentések, értékek kialakulnak, majd meghatározzák és szabályozzák a kortárs jelentését annak, hogy *mi* a sport és *hogyan* kell azt játszani, hogyan kell részt venni benne. A játék *bizonyos* módozata közösségi *normává* válik. Az intézményesülés tehát elsősorban különböző társadalmi szükségletekre és nyomásokra adott egyfajta válaszreakció (Adelman, 1986). Ez nem csak egy passzív reakciót jelent az általános társadalmi modernizációra, hanem egy belső szükségérzetet jelöl a növekedésre, szerveződésre és magára a versenyre, amely sportágtól függően más és más jelleget ölt. Az intézményesülés egyik legfontosabb összetevője, hogy a hatalom és az általa ellenőrzött szervezetek szabályokon, előírásokon, szervezési formákon keresztül igyekszik ellenőrizni magát a sportmozgalmat, egy sport jellemző művelési módozatait, illetve a kapcsolódó közönséget. Ez a hatalmi mozzanat hiányzott a szeredai hoki alapító gesztusából, vagyis a csíki hoki – egyébként a maga korában és környezetében az egyetlen – civil társadalmi kezdeményezés volt, amely egy sajátos történelmi pillanatban (a nagyromán nemzetállam kialakítása kontextusában) jelent meg, és adott választ – valamilyen mértékben „kárpótlást”, vigaszt – a modernizmus kezdetén levő, elszigetelt és „letargikus” magyar kistársadalom számára. A kezdetekben a szeredai/csíki jégkorong, a helyi kulturális és sportélet hiányában megfelelő melegágyat biztosított a jégkoronggal kapcsolatos közösségi életmódnak a kialakulására, amely később is folyamatos referenciaként jelenik meg a közösség diskurzusaiban, valamint ez az egyik kulcsfontosságú momentuma a ma is élő jégkorong kultúra létrejöttének: *„Itt nemcsak a magam véleményét fogalmazhatom meg, hanem elbeszélgetve az alapító tagoktól kezdve a különböző generációk reprezentatív játékosai a következőket mondták – és én is ezt vissza tudom igazolni. Az a helyzet, hogy amikor a hoki indult, Csíkszeredában semmilyen sport-, de talán kulturális élet sem volt, Trianon után vagyunk 15–17 évvel, amikor hát óriási letargia van Székelyföldön, szinte nem hiszik el, hogy most egy új világ kezdődik, egy új ország tagja leszel és ez az az időszak, amikor mind tanügyi vonalon, mind gazdaságilag óriási negatívumok következnek be. Itt gondolok arra, hogy érettségizni már csak Brassóban lehetett román nyelven, vagy*

gondolok arra, hogy elvették a csíki magán javakat, amelyeket a mai napig nem adták vissza. (...) Nagyon nehéz helyzetben megalapítottak egy hoki csapatot, és mikor beszéltem az első csapat utolsó túlélőjével, L.A.-val, ő kihangsúlyozta, hogy egy nagyon fontos momentum volt ez, és ők is ekkor tapasztalták meg, mikor a mérkőzéseikre az emberek Felcsík-, Alcsíkról bejöttek, és ahogy ő fogalmazott: Úgy üvöltött a székegy a hokimeccsen, ahogy a torkán kifért, mert ez az egyetlen – és hangsúlyozom: egyetlen hely volt, ahol üvölthetett, ahol kiadhatta az örömét és mérgét” – B.Z. (szakértő, elemző). „Szereda mindig is egy eldugott hely volt, egy kisváros, ahol nem nagyon voltak kiugrási lehetőségek, s ugye abban az időben, hogy a hoki itt megjelent, akkor került be Szereda is a köztudatba, s rájöttek, hogy a hoki társadalmilag egy kiugrási lehetőséget jelent, s emiatt az egész közösség emellé állt” – SZ.F. (szakértő, elemző). „...ugye abban az időben, a húszas években, a harmincas években nem voltak itt különösebben nagy show-műsorok, nem volt semmi látványosság, valami kellett, ami összerántsa a helyi települést, a helyi közösséget, és voltaképpen így lett a hoki szerintem egy olyan, hát mondhatnám: közszereplő, ami utána aztán fennmaradt nemzedékeken is át. (...) Ilyen közösségi performansz nem volt a városban” – SZ.F. (szakértő, elemző). „Itt más sportág nemigen létezett Csíkban, a futball is később kezdődött el” – B.I. (szurkoló, volt amatőr játékos).

Ugyanakkor egy olyan kezdeményezésről van szó, amelyben nem szerepel az állami hatalom, nem központi akarat vagy idegen intézményesítési szándék a mérvadó, hanem az önkéntesség, az eleve a közösségért (is) fölvállalt amatőrízmus: *„A hoki az elején, hogy is mondjam, arisztokrata sportként indult, de nem csak itt, hanem az egész országban, Bukarestben például grófok, hercegek, s itt is akik hokiztak – a helyi elitnek számított, diplomás emberek, tehát felsőbb réteg voltak. Ahogy viszont a csapatok egyre többen kezdtek lenni, ez a dolog megszűnt. Ez úgy nagyjából az ötvenes évek végéig tartott, utána elmentek a dolgok, a játék is megváltozott, sokkal gyorsabb lett, sokkal eredménycentrikusabb” – SZ.F. (szakértő, elemző).* A jégkorong datálhatóan átvett sport, viszont már a kezdetektől fogva a régebbi korcsolyás hagyományokhoz kapcsolták, úgy tüntették föl, azzal legitimálták, hogy a már korábban népszerű Csíkszeredai Korcsolyázó Egylethez kötik a sport meghonosodását: *„...a korcsolyázásnak egy hagyománya volt, hiszen már az 1800-as évek elején és közepe táján volt egy csíki korcsolyázó egyesület, megvoltak, hogy kik korcsolyázhattak és kik nem, a középréteg megengedte magának, hogy Bécsből hozasson magának korcsolyát. Megvolt ennek egy hagyománya és meglátván ezt a filmet, akkor alapították meg a hokit” – B.Z. (szakértő, elemző).*

A korabeli sajtót és egyéb beszámolókat elemezve az is kiderül, hogy a későn polgárosodó kisváros számára, amelynek lakossága ráadásul egy impériumváltást követően a kisebbségi sors megpróbáltatásaival ismerkedett, nem beszélve az akkori gazdasági krízisről, a jégkorong és annak kialakulása volt az első olyan nagyobb esemény, ami közösségi élményként bekerülhetett a köztudatba. A hoki volt az első import jelenség, hisz ez a fajta tevékenység idegen volt a régió számára, viszont éppen ezért adott egyfajta elkülönböződésre lehetőséget, valami olyasmi lehetett, ami a szeredaiságot/csíkiséget közösségként individualizálta (a *„Mi es tudunk ilyent csinálni”* – legendássá lett kijelentése által¹⁰), valami olyannak az ígéretét hordozta, amit csak *„mi”*

10 Nincs is olyan csíki hokiról szóló történeti beszámoló, amely ne említene a már-már mitizált gesztust, amikor egy helyi polgár (az alapítók egyike, Vákár Lajos) a kanadai hokit egy film előzetes híradójában meglátta, és (állítólag) akkor jelentette ki először ezt a „meghatározó” idézett mondatot.

fogunk csinálni, szemben még a legközelebbi „más”-okkal is, ez a gesztus pedig összefonta a lokalitást a sporttevékenység révén.

Az erős közösségi jelleg, ami a csíki hokit a legelső perctől jellemezte, elsősorban az önkéntességen/önszerveződésen, a csapat és a közönség nagyon szoros azonosulásán alapult, ugyanakkor az amatőrizmus minden jellemvonását magán hordozta. Ez azt is jelentette, hogy a kapocs, ami összekötötte a közönséget és a hokit, nagyon erős emocionális töltéssel rendelkezett. Lényegében az egyéb hatalmi eszközök, megjelenési alkalmak, kulturális rendezvények hiányában a jégkorong vált a sajátosság, a „mi” tudat legerősebb hordozójává. Ekkor történhetett meg, hogy a közösség tagjai elhitték, hogy a „csapatuk teljesítménye, tulajdonképpen arról a közösségről is mond valamit, amely kitermelte – nem csak a játékosok hozzáértésének szintjéről, hanem ugyanakkor az emberek jelleméről is” (Gruneau-Whitson, 1993:67). Ami a csíki hokit erősen közösségi jégkoronggá tette az a kezdetektől fogva az erős érzelmi azonosulás a sportággal, ami a jelentős társadalmi és politikai változások mentén felgyülemlett elégedetlenségeknek az eredménye és következménye. A Trianont követő időszak nyomán Székelyföldön erős a „magáramaradottság” érzete, valamint a szociopolitikai és a gazdasági krízisnek köszönhetően erős a frusztráció – ezek adják a talajt a „*kitörni akarásra*”. A jégkorong korai amatőr megszervezése pedig tökéletes kohéziós eszköznek/projektnek tűnik a közösség újraszervezésére, felrázására. A helyi polgárság nevezetesebb alakjai karolják fel a sportágot (Vákár Lajos, Schmidt Béla és Dóczy András). Szinte teljes mértékben civil társadalmi, közösségi szervezkedés történik, ekkor indulnak el, kezdenek kialakulni azok a hálózatok és „gyenge kötések”, amelyek aztán végigkísérik a sportág történetét. Az a mítosz kezd szárnyra kapni, hogy a csíki hoki egy egzisztenciális fontosságú eszköz, ami a helyi közösségi öntudat egyfajta gerincét képezi – olyan reprezentációvá válik, amivel mindenki, aki helyi, azonosulni tud és ami köré a közösség egy egésze tudja definiálni/elképzelni magát.

A szeredai/csíki hoki így már első percétől egy erős „kollektív reprezentáció” központi elemévé lesz, amiben a közösségi jelleg, a saját közösség kiválósága mutatkozik meg, másfelől pedig ez a szellem minden szálon az amatőrizmushoz kapcsolódik. A csíki hoki eleve úgy intézményesült mint sajátos kultúra, amelyben a közösségi reprezentáció megelőzte az eredmény-centrikusságot. Végül is mindazokkal a jellemzőkkel bírt (és ezeket többé-kevésbé máig őrzi), amelyek alapján a neves amerikai szociológus Robert A. Nisbet (1996) közösségnek minősítene a csíki hoki sajátos szubkultúráját. Nisbet közösség alatt azt értette: „ami messze túlmutat a mindenkori helyi közösségen. A világot jelenti, belesűrítve az összes kapcsolati formát, melyeket a magas szintű személyes intimitás, érzelmi mélység, morális bizalom, társadalmi kohézió és időbeli folytonosság jellemez. A közösség az egész embert bevonja, és tartós. Kiteljesedve az egyén teljes alárendelődését valósítja meg, ami nem lehetséges az örökön csupa időszakosan kedvező egyesületekben, vagy racionális jóváhagyással. Az ad hoc (pillanatnyi) elkötelezettség ellentétje...” (Nisbet, 1966). A csíki hoki ugyanígy jelent többet, mint egyszerű lokális kötődést, kezdetektől fogva morális tradíció, közösségi szellemiség.

A csíki hoki alapító atyái és a körjük szerveződött sportmozgalom tagjai, beleértve a drukerek szűk csoportját is, úgy éli meg az importot, a „honosítást” mint (heroikus) alapító ak-

tust¹¹, és figyelmen kívül hagyja a sportág korabeli fejlődésének minden problémáját. Ezzel szemben viszont érdemes itt kitérni arra, hogy amikor a csiki-hokit „megalapítják”, a modellként használt kanadai jégkorong már túl van amatőr-közösségi szakaszának hőskorán, megvívta azokat a professzionalizálódással, piacosodással kapcsolatos harcait, amelyek nyomán a kezdeti lelkesedés helyét a tudatos piacorientált szórakoztatás veszi át a nagyvárosokban, illetve már az AEÁ északi városaiban is. A szeredaiak mégis a régi/eredeti kanadai közösségi hokit látják meg, és ennek a tradíciónak az átvételére, honosítására, adaptációjára vállalkoznak.

Kanadában a múlt század elején, a végbemenő társadalmi/gazdasági változásoknak köszönhetően, a jégkorong (is) elkülönбöződik, egyfelől vidéken és a kisvárosokban – a lokális vagy tartományi bajnokságokban résztvevő csapatok szintjén – megmarad a közösségek azonosulási pontjának mint népszerű amatőr sport, a „kanadaiság jelképe”, a durkheimi értelemben vett „kollektív reprezentáció”. Másfelől viszont – a hatvanas évektől kezdődően a nagyvárosok, a nemzeti és nemzetközi bajnokságok szintjén – kommercializálódik (előtte pedig professzionalizálódik), deterritorializálódik és a piaci szórakoztatóipar részévé válik, különösen a National Hockey League megindulásával és az AEÁ északi nagyvárosainak bekapcsolódásával. A lokális közösségi hokiból kifejlődik a modern, ma is ismert professzionális sport, amely sok szempontból eltávolodik a helyi közösségektől.

A kezdetben esetlegesen kialakított játék a helyiek által ismert tereken: tavak, befagyott folyók holtágain zajlik, ami erősíti a lokalitás érzetét, viszont a helyiek által erős szimbolikus jelentéssel bíró szabad ég alatti hokipályák idővel kitermelik az urbánus játékot, a játék bekerül a lakott településre, a közösség által jól látható térbe, megépülnek az első jégpályák lelátókkal, majd a műjégpályák, a játék egyre inkább a szélesebb közönség szórakoztatásának ügyévé válik. Kezdetben a közösségi hoki jellege a közösségek közötti kompetíció, tehát a versenyszellem mentén körvonalazódik, ahol több különböző közösségből származó játékos méri össze a képességeit. A „mi” játékosaink az „övékével”, ahol viszont nem csak a játékbeli képességek, a hozzáértés, felkészültség, tehetség, esetleg gazdasági erő, hanem a két közösségi éthosz, az eltérő helyi vagy távolabbi identitások mérkőznek meg. Ebben a folyamatos játékszerű harcban erősödik meg a közösség és a jégkorongcsapat viszonya, hiszen az utóbbit az előző termeli ki. Ekkor a tét a hírnév, elismerés, „dicsőség” még nem pusztán személyes profi teljesítmény, hanem egyben annak a megerősítése, hogy a közösség sikert ér el a csapat kiváló teljesítménye által – ezzel a közösségi szellem folyamatosan reprodukálja és megerősíti magát. A dicsőség és a közösség elismerése gyakran nem is az eredmények függvénye, hanem a közösségi helytállás és kitartás dicsérete, a pozitív modell, a jó reprezentáció, a közösségi ikonok létrehozása, a közösségi éthoszban jelenlevő tulajdonságok fölmutatása. Amikor a kanadai filmhíradó eljut Csíkszeredába, melyből ihletődve Vákárék eldöntik, hogy ők is felállítanak egy jégkorongcsapatot, akkor ez a jelleg még erős Kanadában, de már nem ez a domináns szcénája a jégkorongsportnak. Csíkszereda és a térség szociopolitikai és gazdasági adottságainak köszönhetően az alapító atyák

11 Erre a „hősies” alapító gesztusra, illetve ennek a mai napig élő mítoszára utalhat vissza a Sportklub mai szlogenje: „Nem ma kezdtük!”

ugyanazt a fajta közösségi jégkorongot igyekeztek újra megalapítani, ami a XIX. század végi kanadai hoki volt.¹²

Visszatekintve, ma már kicsit humorosnak tűnhet, de a dolog lényegéhez, a csíki hoki eredeti pozicionálásához tartozik, hogy amikor a kanadai jellegű jégkorongot megpróbálják az „(újra)alapítás” gesztusával létrehozni¹³, akkor már Bukarestben szervezett jégkorong folyik (az anekdota szerint, ezeken az első mérkőzéseken a csíkiak még a szabályokat sem ismerték). Sőt, az ottaniak, ahogy megtudják, hogy a csíkiak is csapatot alapítottak, azonnal barátságos mérkőzésre hívják ki őket. A tény, hogy az első meccs egy bukaresti csapattal történik - nagymértékben befolyásolja majd a csíki hoki további alakulását és azt, hogy a román fővárost képviselő csapatokkal a székelyek folyamatosan „harcban állnak”. Az első 4–0-ás vereség után, a csíkiak a visszavágón döntetlent játszanak és ettől kezd, a harmincas évekre jellemzően elterjedni a jégkorong Székelyföldön. A korábban jellemző, környező közösségek közti kerületi korcsolya-vetélkedőn előállt Csík vs. Udvarhely, Marosvásárhely, Gyergyó, aminek eredményeként a pólusok is megváltoznak. A jégkorong megjelenésével az addigi vetélkedés Bukarest vs. székelyföldi jégkorongcsapatok közöttivé válik, ezen belül legfőképpen Csíkszereda vs. Bukarest, párharccá alakul át.

A CSÍKI HOKI ELMARADT MODERNIZÁCIÓJA

Azért tartottuk fontosnak a fenti történelmi tényeket, illetve a kanadai hoki modernizálódásának és professzionalizálódásának, valamint közösségi jellegének szétválását vázolni, mert úgy véljük, a csíki hoki egészen a kilencvenes évekig, sőt szinte kétezerig nem nézett szembe, pontosabban nem ment át ezen a folyamaton, megmaradt eredeti közösségi éthoszával. A modernizációs kihívás a csíki hokit elszigeteltsége, valamint a korabeli hatalmi, közlekedési, gazdasági viszonyok okán nem érte el. Egészen a II. világháborúig megmaradt alapvetően amatőr, közösségi jégkorongnak, és bár voltak expanziós/relokációs kísérletei, máshol nem igazán ágyazódott be, ugyanakkor a bukaresti vagy a budapesti jégkorong - minden rivalizálás ellenére - egészen más szcénán, más feltételek mellett, „távol” működött a székelyfölditől.

A sportbeli és általában a modernitás fogalmában fontos értelmeznünk azt az implicite evolucionista tézist, amelyet a *modern* szó magában hordoz. Ez a feltevés tehát azt állítja, hogy a modern sport a jelenlegi formájában a legracionálisabb és a sportfejlődés legmagasabb tetőfokán áll, valamint a kulturális fejlődés egyik legmagasabb rendű terméke. Ennek megértése azért fontos, mert így válik nyilvánvalóvá, hogyan szorította ki a „modern” sport a kultúra periferiá-

12 A kanadai hoki is „többször megalakult”, aszerint, hogy milyen dátumhoz kötik a mai értelemben vett sport létrejöttét. Konszenzus látszik kialakulni akörül, hogy a mai értelemben vett jégkorong legkorábbi formája a XIX. század végén jelent meg Kanadában, egész pontosan 1875 márciusában a montreali Victoria Skating Rink korcsolyázó egyesület épületében a McGill egyetem hallgatói szervezésében (Gruneau-Whitson, 1993).

13 Megjegyzendő az is, hogy a húszas évek elejétől Budapesten már nemcsak működik jégkorongcsapat, hanem 1926-ban megépül a Városligeti Műjégpálya, '27-ben már EB-n vesz részt a magyar csapat, majd '29-ben éppen Pesten rendezik a hoki EB-t.

jára a hagyományos és rekreációs sporttevékenységek némelyikét. A kizsárolási folyamatban nagy szerepet játszott az egyes társadalmi csoportok eltérő hatalmi és gazdasági háttere. A kulturális változás egy illedelmes eufemizmus vagy politikailag korrekt megfogalmazása annak a folyamatnak, amikor egyes kulturális formák és gyakorlatok, aktívan és közvetlenül a közélet középpontjából a perifériára sodródnak, azaz aktívan marginalizálódnak és nem a használhatatlanság passzív okán szorulnak le a társadalmi szinterről. Ezeket az elemeket, gyakorlatokat aktívan kizsárolják, hogy helyüket újak vegyék át (Hall, 1981). A sport alakulása ebből a szemszögből tehát kulturális „egyezkedéseknek”, kompromisszumoknak és harcoknak a folyamata és nem pusztán a társadalmi értelemben vett modernizálódás közvetlen következménye. Nem egy kvázi-evolúciós folyamat a „hagyományos” és a „modern” között, ahol az utóbbi az előző szükségszerű „leszármazottja”, bár ezek a harcok vagy ellentétes diskurzusok leggyakrabban a hagyományosság és modernitás tengelyén helyezkednek el, de ugyanakkor az elitek részéről leggyakrabban a hatalomról és a privilégiumokról szólnak, és azt a definíciós törekvést, valamint képességet jelölik, hogy a sport általánosan elfogadott jelentését megváltoztassák (Gruneau-Whitson, 1993). Úgy tűnik, a csíki hokit ez a modernizációs kihívás elkerülte, kulturális egyezkedésre nem került sor, nem kellett más sportokkal versenyeznie, és a marginalizálás sem fenyegette, hiszen a teljes helyi elit – története egész folyamán (kivéve talán a legutolsó éveket, amire még visszatérünk) – mellé állt. A helyi sportpolitika a jégkorong, a játékosok és a közönség reprezentációját vállalta fel, mintha a jégkorong valóban csíki találmány lenne, úgy állt mögé. A jégkorong támogatása, az érte való rajongás a lokálpatriotizmus lehetséges formája volt a legkeserűbb kommunista érában is. A politikai elit – az anyagi támogatásért cserében – népszerűsége tehetett szert általa, nem ismerünk olyan jelentős helyi politikust, aki szembe ment volna a jégkoronggal, viszont mindenki megpróbálta az etnikai és lokálpatrióta érzelmekkel saját népszerűségét erősíteni.¹⁴ Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a legtöbb szempontból a csíki hoki egész története folyamán megmaradt a bizonyos értelemben premodern állapotban, vagy amatőr játéknak, még akkor is, amikor a szocialista rendszer utolsó felében „már” félprofesszionális formában működött. A szocialista rendszerben a negyvenes évek végétől egészen a kilencvenesekig¹⁵ a csíki hoki erős etnicizálódásának története zajlott.

A CSÍKI HOKI ETNIKAI DIMENZIÓJA

Az alapítás aktusában és a csíki hoki első szakaszában – mondjuk 1930-tól egészen a II. világháborút követően a negyvenes évek második feléig – a jégkorong erős közösségi beágyazó-

14 Jó példák erre az összes elsőtítkár és kinevezett „magyar” állami vezető, akik évtizedekig mutatkoztak a pályán, vagy kísérték el a csapatot mérközéseire, továbbá azok a vállalatvezetők és polgármesterek (a legutolós különösen kitűnt ebben), akik támogatták, finanszírozták a csapatot, és akik ugyanakkor profitáltak a jégkorong és a csapat népszerűségéből.

15 A rendszerváltás utáni első évtizedet az azelőtti szakasz „meghosszabbításának” tekintjük, amikor az etnikai rivalizálás el nem varrott szálai, a régóta várt „revans”, mintegy önkéntelenül, tehetetlenségi erejénél fogva működött tovább, és tette, illetve hagyta a csíki hokit továbbra is elsősorban közösségi és erősen etnicizált sportjelenségnek.

dása, „meghonosodása” folyt, és az etnikai identitástermelő jelleg kevésbé volt hangsúlyos: „... amikor indult a hoki, a harmincas években, nem volt etnikai vonzata, abszolút nem volt, a szeredaiak közül egy-kettő játszott a bukaresti csapatoknál, s azt itt nagy örömmel fogadták” – SZ.F. (szakértő, elemző). Legfennebb a lokalitás volt hangsúlyos és nem az etnikai elkülönülés, emiatt a kezdeti csíki hoki hamarosan feladva közösségi jellegét – akár a teljes professzionalizálódás irányába is fejlődhetett volna, és a szórakoztatóipar részévé válhatott volna, ahogyan az máshol lejátszódott, de egyáltalán nem ez történt. A második korszakban a közösségi mellé – vele szorosán összefonódva – az erős etnicizálódás is belépett, olyan interferenciából származó (pozitív „interszekcionalitás”¹⁶) nagyon erős kötést hozva létre, ami évtizedekig rögzítette (egyfajta kulturális imprintingként vagy mémként) a csíki hoki közösségi és etnicizált jellegét. Ezt a korszakot mi a szocialista viszonyok konszolidálódásától kezdődően egészen a Ceaușescu-éra kezdetéig datáljuk. A Sportklub indulójának megkomponálása jelzi a szakasz végét, aminek szövege már a „székely sorshoz” köti a jégkorongot: „*azok, akik az indulót írták, ott járt Balló doktor, Nagy Benedek az újságíró, édesapám, aki akkor kultúrelnök volt és a zeneszerző aki meghalt, s leültek, s azt mondták, hogy kellene írni egy himnusz a hokinak, s leültek, s hárman meg is írták. Itt éppen Nagy Benedeknek és Balló doktornak volt a nagy szerepe, s kezdtek gondolkodni, hogy ezt milyen név alatt adják ki, mit csináljanak vele? S akkor édesapám kitalálta, hogy népi művelő dal, mert csak akkor adhattál ki valamit, ha író voltál, ez '64-ben volt, s ilyen volt Salló Pista bácsi, őt is beszédtek szövegszerkesztésbe meg minden, s akkor így jött ki a himnusz*” – B.Z. (szakértő, elemző). A Salló-Gál-féle induló is népszerű volt, de kicsit a korabeli hangulatra, illetve a szocialista életérzésre emlékeztetett, azért a közönség ezt is szívesen énekelte/i.¹⁷ Szempontunkból egy másik, a csíki pályán gyakran fölcsendülő hoki-himnusz¹⁸ az, ami jól jelzi, hogy milyen kötődések és identifikációk kapcsolódtak a csíki hokihoz. Egyfelől megőrizte az azelőtti, szinte kizárólagosan jellegzetesen populáris kultúra népi/paraszi elemeit, a népdalokból (és/vagy katonadalokból) ismert fordulatokat, dallamot, hangzást (ez egészen más, mint a korabeli szocialista dalocskák vagy csasztuskák hangzása, témája, világa). Ugyanakkor a hokit egyfelől a lokalitással, a helyi közösséggel kapcsolta össze, másfelől pedig a székelységgel mint sajátos etnicitással. Az összekapcsolással igen erős identitáskonstrukció és egy erős brand jött létre; a néhány sor és rigmus a csíki hoki – sok szempontból máig megőrzött – sajátos névjegyet teremtette meg.

16 A fogalmat rendszerint a Kimberly Crenshaw fekete feminista jogász (https://en.wikipedia.org/wiki/Kimberly_Williams_Crenshaw) által adott értelemben használják a társadalomtudományi diskurzusokban, annak jelölésére, hogy a különböző társadalmi egyenlőtlenségek, hierarchiák és hatalmi relációk (például osztályi, etnikai vagy nemi viszonyok) közötti dinamikus kölcsönhatást értelmezze. De amíg a feminista alapvetésű szociológia/antropológia elsősorban a negatív hatások, a diszkrimináció halmozását érti alatta, mi itt abban az értelemben használjuk, hogy a közösségi jellegű sport és aztán az erre ráépülő etnicizálódás együtt a társadalmi mezőny tradicionalizmusával – a csíki hoki esetében – egymást fölerősítik és konszolidálják, stabil és roppant ellenálló konstrukcióvá teszik.

17 A „Hajrá fiúk, csíki gyerekek” dal szövege: „Hajra fiúk, jégkorongozók/ Ezt kiáltja öreg, s fiatal/ Gördül előre a villámtámadás/ Egy bodycheck!, két „budicsek”/ Majd egy beadás, / Száll a korong és a bíró sípja szól/ Ez aztán a gól, gól, gól, gól!”

18 A népdalszerű szöveg a következő: „Édesanyám, kedves anyám, / Csak az a kérésem,/ Hoki botot, hokibotot/ Csináltasson nekem,/ Hoki botot, sejhaj,/ Korcsolyát melléje,/ Ez illik, illik, illik,/ Ez illik, illik, illik,/ A székely legénynek.”

A hatvanas évek közepétől kezdődően az etnikai fontosság bekerül a közösségi háttér mellé, és ezzel a csíki hoki további egy generációra elnyeri jellegét és kognitív stílusát, sőt, ez lesz a hőskor, aminek sajátosságait még a rendszerváltást követően, a kilencvenes években is megőrzik. A csíki hoki közösségi és etnicizált formában – a hatvanas évek közepétől kezdődően egészen a nyolcvanasok végéig – nagyon erős rögzülésének okai közül a legfontosabb, hogy a szocialista rendszerre való áttéréssel megszűntek az önkifejezési lehetőségek, a kommunista rendszerben először burkoltan, aztán a Ceaușescu-féle nacionál-kommunizmus alatt már egészen nyilvánvalóan jelen volt a kisebbségellenes hangulat és gyakorlat. Sőt, nem túlzás azt állítani, hogy a sovén, nemzeti elnyomás, a kisebbségi identitás kiépítése, illetve újratermelésének akadályozása, szimbolikus tereinek, alkalmainak és lehetőségeinek beszűkülése, ellehetetlenülése vagy betiltása/üldözés volt a korszaknak a helyi közösség által megtapasztalt alapvető élménye. A nyolcvanas évekre az identitás építésének és kifejezésének hagyományos kulturális terei és különösképpen a nyilvános reprezentáció lehetőségei fokozatosan felszámolódtak. Az így keletkezett űrben, illetve a tiltásokkal körülrzárt, kulturális tartalmaitól megfosztott – helyébe a szocialista kultúra, soha be nem ágyazódott kellékeit kínáló – térben kezdett a csíki hoki sajátos jelentőségre szert tenni, identitástényezővé válni. A jégkorong és a jégpálya¹⁹ az egyetlen olyan helyszínnek, szcénának bizonyult, ahol az új generációk számára az etnikai identitás hangosan és teatráisan kifejezhető volt: *„A kommunizmusban ugye a jégpálya volt az az egyetlen hely, ahol az emberek, majdnem azt merem mondani, hogy szabadon, kinyilváníthatták magukat a rendszer ellen, szidhatták akár, vagy a székely himnuszt elénekelhették - és sokan ezért jöttek el, a hokiért is, de sokan ezért is jöttek. S ez meg is maradt”* – Cs.SZ. (manager).

Másik vonatkozás, hogy először a trianont követő „impériumváltás” alatt, aztán a világháborút követően határozottan folyt a székelységnek (és ezen belül az elszigetelt „keleti végek” Csík, Gyergyó- és Kézdiszék) az anyaországtól és a magyar (kultúr)nemzettől való elszigetelése, a kötelékek lazítása. A csíki hoki a közeledés és az együvértartozás felmutatásának a szcénája is volt: *„...hogy mit jelentett a hoki a kommunizmusban, ifjúsági EB volt, '79-ben Csíkszeredában egy nagyon gyenge magyar válogatott volt, de tudták azt, hogy az osztrákokat megverhetik. Tudta azt Csík népe, hogy a mérkőzés végén a győztesnek a himnuszt elhúzzák, és az a himnusz, amit nem szabadott csak titokba énekelni, szilveszterkor is, azt a himnuszt lehetett hallgatni. A meccset tíz órára rakták a szervezők, hogy legyen a csíkszeredai jégpálya a világ legnéptelenebb helye, ennek ellenére tele volt. Én akkor láttam rokolyás, székely néniket, ilyen szöttesbe, csizmába, mint a vasárnapi misén vagy pünkösdre, székely bácsikat, és bejöttek magyar himnuszt hallgatni”* – B.Z. (szakértő, elemző).

19 Van ebben analógia a jégkorongnak mint a „kanadaiság” hordozójának a kialakulásával, azért is, mert közismert az ottani etnikai kompetíció, a frankofon és anglofon közösségek vetélkedésének hagyományos modellje.

PROFESSZIONALIZÁLÓDÁSI KÍSÉRLET

A csíki hoki közösségi és etnicizált jellegének megvédését, illetve a professzionizálódással szembeni ellenállás példaként tekintünk arra a sporttörténeti mozzanatra, amikor Csíkszeredában egy új csapat jött létre és próbálta meg a profi vetélkedés szabályai szerint felépíteni saját márkanévét, illetve átalakítani a helyi jégkorong mezejét, és végső soron, megosztani a hokikultúra, addig megszokott, egységes közösségi hátterét.²⁰

Ez a változás 2002-ben történik, amikor KJ helyi vállalkozó megalapítja a Hockey Club – Csíkszereda (továbbiakban HC) jégkorongcsapatot. Azért is fontos megemlíteni a HC-t, mert alapításához egy erős ideológiai, illetve identitáspolitikai aspektus kapcsolódik, ugyanis az alapító gesztus és aztán a csapat nyilvános üzenete az volt, hogy egy „tisztá székely” csapatot fognak létrehozni. Ezzel nemcsak a toborzást segítette elő, amikor fiatal középiskolás diákokat gyűjtött, de magát a csíki szurkolókat is nagymértékben megosztotta. Lényegében, a Sportklub és közösségének erős magját hívta ki versengésre, hiszen azelőtt, 70 éven keresztül egyedül a Sportklub (és jogelődjei) jelenítette meg azt a szimbólumot, amivel Csíkszereda és a csíki hoki a sportágban reprezentálva volt. Addig a pillanatig – legalábbis explicit módon – nem létezett az a határozott üzenet, hogy a Sportklub „tisztá székely” lenne, vagy kellene legyen, mivel ezt mindenki tudta és magától értetődő volt. A csapat beágyazottsága 70 év szimbolikus küzdelmeiben alakult ki, a márkanév pedig olyan társadalmi/közösségi toposzá²¹ vált, ami a kollektív (ön)tudatban markásan meghatározó volt. A Sportklub és a hozzá kapcsolódó szimbolikus rendszer, az állandó jelző, miszerint ez a „miénk”, a hozzá való erősen idealizált viszonyulás, a drukkerség, illetve a közösséghez való tartozás homológ jelenségekként való felfogása (később erre még visszatérünk), olyan erős társadalmi alakzatot hozott létre (lásd Elias, 2005), amely a helyiek nagy többségét a „régii” egyben az „igazi” csapathoz horgonyozta le.

Az ezredfordulót követően – nagyon megkétszerezve, de – Csíkban is felbukkan az a dilemma, amit a profi jégkorong meghonosodási kísérletének mérföldköveként tekinthetünk: a csapat szimbolikus reprezentációt és identifikációs támpontot jelentő közösségi beágyazottsága, vagy pedig a játékteljesítmény, az eredménycentrikusság, a versengés szelleme legyen a domináns eleme a csíki hokinak? A hokikultúra jórésze – különösen a fiatal generáció, aki játékosként karrierlehetőséget látott a hokiban, és közönségként minőséget, látványosságot és bajnoki győzelmeket akart látni a jégen –, hajlott az új kihívás, a „nagy lépés”, a profizálódás elfogadására és szorgalmazására, viszont a helyi közvélemény egy része rendkívül kritikusan fogadta a kezdeményezést. Amikor a már jelzett helyi (egyébként közismert, a hokivilágban azelőtt is ténykedő) vállalkozó létrehozott egy – az addigi lokalitás szimbólumaként elfogadott Sportklub mellett – egy másik rivális csapatot, a probléma akuttá vált és nagyon gyorsan megosztotta a

20 Nem először van két csapat jelen Csíkszereda történetében (lásd. 23. jegyzet), de mindeztáig az ikonikus csapathoz, a Sportklubhoz és annak jogelődjeihez viszonyítva a második csapat utánpótlásként, esetleg ifjúsági csapatként volt jelen, illetve így reprezentálódott a drukkerok mentális térképén.

21 Bourdieu ebben látja a társadalmi beágyazódás biztos jelét (Bourdieu, 1985).

közvéleményt.²² Különösen akkor váltak robbanékonyra az ellentétek, amikor egyre inkább kiderült, az új csapat sikeresebb, eredményesebb tud lenni a „réginél”, ami a profizmus logikája szerint büszkeséget kellett volna hozzon, másfelől viszont mégiscsak úgy percipálták/értékeltek a helyi közösség hangadói, hogy „szembefordult” az új a régivel, a beválttal, a „sajáttal”, a helyivel, a közösségi és székellyel, az ikonikus csapattal.

A HC megjelenésekor – és a kezdeti szezonokban – többnyire középiskolásokból tevődött össze, mondhatni ismeretlenekből, akik nem vívtak ki korábbi dicsőséget, mint a Sportklub és játékosai, így nem is szerezhették meg a közönség többségének támogatását. Ha kezdetben nem is jelentett problémát, ahogy a HC a kedvező anyagi támogatottságnak köszönhetően egyre sikeresebb lett, egyre eredményesebben rivalizált a jégen a Sportklubbal, a téma és a vetélkedés erősen megosztotta a közösséget. Egyre akutabbá lett a kérdés, hogy ki HC és ki Sportklub szurkoló? Közben, az 2007–2008 évadtól, egyre több idegenlégiós jelent meg a HC soraiban és a kezdeti ideologikus indíttatású „tisztá székel csapat” szlogen hamar szertefoszlott, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a csíki hokiban egy olyan csapat jelent meg, amelyik teljesen más logika mentén szerveződik, kevésbé érdekli a közösségi jégkorong éthosza, szó szerint profi csapat, nemcsak játéktudásban, hanem mentalitásában és eredménycentrikusságában is. Az indító szlogen azt jelzi, hogy az újonnan szervezett csapat megpróbálta éppen a közösségi és etnikai jellegel identifikálódva elfogadtatni magát a helyi közösséggel. Egy tudatosan megkonstruált marketing fogásról, egy célzatos és erősnek vélt jelszóról volt szó (ez többek között a Csíkszereda városnévnek csapatnévként való használatában is megjelent, amit nem fordítottak románra, vagy más nyelvre; a játékosok mezén pedig nagy betűkkel és róvásírással is ki volt írva a Székelyföld), ami a közösségi értékrendnek való hangsúlyos – és bizonyos értelemben kizárólagos – megfelelési szándékot jelzett. Másfelől – és percepciójában minden ellenkező igyekezet ellenére – inkább azt mondhatjuk, hogy a HC jelentette a profi értelemben vett, erős anyagi háttérre építkező, teljesítményorientált jégkorong megjelenését Csíkszeredában. Korábban is vannak érintkezések a profizmussal, a csíki hoki igen erősen igyekszik bekapcsolódni az országos hokisportba, a negyvenes évek elején a magyarországiba is, aztán az ötvenes években többször is román bajnokságot nyer, s egyéni játékosok szintjén is ez folyamatosan megtörténik. Azokban az években viszont a közösségi jégkorong, az amatőrizmus szelleme, és a profivá válás, a jó teljesítmény és versenyszellem mintegy szervesen kapcsolódik egymásba, vagyis a hoki lokális jellegéhez – ekkor még az etnicizálódás sem jellemzi, noha viták akkor is voltak a követendő útról. A kétezres évekre viszont, újra megjelent és nagyon élesen felvetődött a kétfajta értékrendnek a szembenállása, a közösségi és a profi hokinak az ellentéte. A HC kudarca, amelynek következtében a csapat rövid életű lett, felbomlott – jól kifejezi, hogy a domináns értékrend és éthosz ami a csíki hokit jellemzi az elsősorban a közösségi jelleggel (az amatőrizmus szellemével) és az etnicizáltsággal fonódik össze. Ez az identitáshordozó toposz vagy figuráció, és a 80 éven át szövődött interdependencia annyira erős, hogy nem enged teret a másfajta profizmusnak. Az új

22 Amint az már lenni szokott, az új csapat szurkolói új törzskocsmát hoztak létre, amely a régivel a „szervezkedés” alatt és a meccs utáni szórakozáskor, valamint a „nagy beszélgetések” új színhelyeként, szintén rivalizált. Elég az új lokál választott nevét említeni, hogy megérsük a felállást: míg a régi törzshely „hagyományos” neve, az „Öt kutya” – mint egy sor hokista –, addig az újnak, a „Sintérhez” címet adták.

csapat föllépését, sőt sikereit is úgy értékelte a hokikultúra törzsgárdája, a szélesebb közönség és nem utolsó sorban a helyi hatalom, hogy magát a közösséget osztja meg. A kétezres években beindult vetélkedés: a közösségi hoki és a profi hoki ilyenfajta erős rivalizálása, megváltozott formában, ma is zajlik. A HC volt játékosai alapjait szolgálták később a 2007-ben alapított Brassói Corona csapatának, amelyet szinte teljességgel a profi jégkorong szervezési logikája határoz meg, és amely folyamatos kihívást jelent a csíkszeredai jégkorongnak. A megosztottság nem maradt nyomtalan Csíksban sem mert a HC esetében a közösségben is kialakult egy olyan, főleg fiatal réteg, amelyik hajlandó a profi hoki logikájának – akár transzlokális és az entertainment részeként felfogott – irányába elmozdulni, viszont a mindenkor Sportklub csapata megmaradt a csíkiak kollektív tudatában, annak „ami mindig is volt”, egy erős közösségi és etnikai szimbólumnak.

A jelenség nagyban foglalkoztatta a csíkszeredai közönséget és az egész csíki hoki jelenség résztvevőit, a fejlemény körül összeesküvéselemletek és valós teóriák is kivirágoztak, de a vita és az ellentétek lényegét a fent kifejtett dilemma adta, erről számol be szakértő interjúalanyunk: „... én úgy láttam akkor, hogy az egész fentről indult, bizonyos érdekcsoportok, ugye az egyik KJ., a másik pedig A.I.-hoz tartozott, ez előbbinek ugye nagyon jót tettek a változások annak idején, és kemény pénzekre tettek szert, úgy érezték szerintem, hogy nincsen elég szimbolikus tőkékük, hogy valamit fel is akartak mutatni a közönségnek, s akkor effektív ezt akarták felmutatni, hogy igen mi képesek vagyunk egy újabb hoki csapatot is eltartani és akár győzelemre is vinni. A „tisztá székelly csapat” kijelentése segített nekik, hogy elfogadtassák magukat, de majd ez is osztotta meg. Nagyon kiéleződött a dilemma, hogy akkor mi székelly hokit akarunk, ahol székelly játékosok vannak vagy profi hokit, ahová mások is jönnek, hogy most melyik a fontosabb” – SZ.F. (szakértő, elemző). Az új csapat megalakulásának keretfeltételeire sokféle magyarázat keletkezett, akárcsak „árulásának” bemutatására, illetve a csapat feloszlására: „hogy KJ miért vált ki, amikor kivált, volt egy gyűlés ahol bizonyos emberek megmondták, hogy annyi legyen a szavazati joga vagy a beleszólása, mint amennyivel hozzájárult a költségvetéshez, ez nem esett jól neki, mert elég komolyan harcolt a HC-ért. A baj ott kezdődött, amikor kijelentik, hogy mi leszünk a színmagyar bajnokcsapat, s akkor utolsó percen nézzük, hogy 17 játékos, amelyik le van igazolva, nem magyar, hanem idegen. Nem nyerték meg, de ha megnyerik biztos nagyon nagy szégyen lett volna Csíkszereda számára” – B.Z. (szakértő). A nyilvánosságban vagy a közösség szintjén – tudomásunk szerint – senki nem figyelt fel a profizmus kísérletének elakadására, csak a csíki hokit – mint a közösségi és etnicizált ikont – ért támadásra voltak érzékenyek. Kivételt képez pár szakértő, aki átlátta a helyzetet: „volt a HC–Sportklub ellentét, ami semmiképpen nem tett jót a csíkszeredai közönségnek, de jót tett a hoki szintjének. Mert annyi jó játékos sosem volt, mint akkor Csíkszeredában” – CS.SZ. (manager). Interjúink tanúsága szerint csak annyit állapíthatunk meg, hogy a vélemények megoszlának az etnikai és lokális identitás fontossága, valamint a kívánt jó teljesítmény közt, és ez okozta a törést a két csapat táborában. A Sportklub szurkolótábora a hagyományos „törzsszékelly”-nek tartott csapatot képviselte, míg a HC szurkolók egy olyan fiatalabb generációt képviseltek, akik már nem élték meg azokat a korszakokat, amikor a Sportklub a régió etnikai harcának szimbólumává vált, így a jégkoronghoz elsősorban más volt a viszonyulásuk, mint a Sportklub táborának.

A HC már említett kezdeti jelszava, hogy „tisztá székelly” csapatot akar, egyfelől marketing-fogásnak, más oldalról pedig egy olyan kísérletnek tűnt, amivel a csapat megpróbálja elfogad-

tatni magát a helyi társadalommal, hiszen egy ilyen szlogen alkalmazása egyértelműen nyerőnek bizonyult a kezdeti időszakban: „*a kapusok s a játékosok is a HC-ben jobbak voltak merem állítani, mint a Sportklubnál. (...) De ilyen nem engedhetünk meg Szeredának*” – B.Z. (szakértő, elemző). Skizoid helyzet keletkezett, hiszen sokan a HC jobb teljesítményét elismerték, viszont etnikai identitásféltség okán, morális szinten elítélték, az új csapat így valami idegennek, elfogadhatatlannak tűnt a közösség számára, ami egyfelől a csapat feloszlásával végződött, másfelől megmutatta a város (és a régió) *tradicionális*musát, a premodern formákhoz (közösségi-hoki, amatőrizmus szelleme, etnikai önkifejezés) való ragaszkodás mértékét. A témában általunk összegyűjtött narratívák is ellentmondásosak („*az kell a fontos legyen, hogy Szereda nyerjen, s nem az, hogy most helyileg rivalizáljunk*” – B.Z. (szakértő, elemző); „*most már annyira teljesítményorientált lett a dolog, hogy mindenki ott játszik, ahol megfizetik*” – T.Z. (szurkoló). Bár a nyilvános diskurzusok szintjén az utóbbi időben egyre inkább a profizmus igénye és annak számonkérése a domináns, a közvéleményben határozottan tovább él a Sportklub és a kék-fehér mez eredeti közösségi/etnicizált emblematisztikus jelentése. A hokiba mint közösségi ügybe vetett hit – továbbra is fennmarad akárcsak az, hogy az egyes szimbólumok, mint a „kék-fehér mez”, a csíki jégkorongozás továbbra is kizárólagosan legitimnek elfogadott formáját képezi: „*nekem a hoki és a Szeredai hoki az két különböző dolog. Először is lakunk egy kisvárosban, amelyikben van egy olyan kiugrási terület, amivel híres lehet Románián belül, s azon túl híres lehet még Magyarországon belül is, s nekem ez tökéletesen elég volt, hogy van egy jó csapata Csíkszeredának. Másban semmiben nem ennyire kiugró, s akkor ez a dolog egy lokálpatriotizmus, s akkor ez egy ilyen öröm számomra*” – B.Z. (szakértő, elemző).

Ezek a tovább örökölt hagyományok még ma is mindig meghatározzák azok attitűdjeit, akik folyamatosan aktívan részt vesznek e közösségi élményben. A lelátók világa egy külön szimbolikus világot képez azok számára, akiknek a jégkorong mindig is többet jelentett egy pusztá sportágnál. Ez az identitás folytonosságát, a hagyományhoz való ragaszkodás bevett sémáit, nosztalgiát nyújtott és az „otthonosság érzését” erősítette: „*Ugyanarra a helyre ülök tíz éve, ugyanazok az emberek ülnek körülöttem, ugyanaz a haveri társaság s ezekkel találkozunk meccs előtt, s úgy megyünk. Volt, hogy megszűnt a csapat (Sportklubból HSC Csíkszereda lett /sic!) s, eldöntöttem, hogy ugyanoda nem ülök vissza, s azt vettem észre, hogy leültem máshova egy üres helyre, s mondták, hogy oda ne üljek, mert ott nem tudom hány éve egy ember ül. Most még nem jött meg, de biztos mindjárt megjön, s így körbe mindenki tudta, hogy oda ki kell üljön, s akkor elmentem egy másik helyre, ahol mondták, hogy oda is kell valaki jöjjön, s egyszer csak rájöttem, hogy mindenhol ki van alakulva, hogy ilyen bajok vannak kialakulva, s azt is láttam a pálya túlsó feléből, hogy az én helyemen nem ül senki. Akárhányan mellette leülhetnek, az én helyemen nem ül senki, mert oda én kell üljek, s azóta is hallom, valaki le akar oda ülni a helyemre mások is mondják, hogy: Oda ne üljél, mert az T.Z.-nek a helye, s ő biztos fog jönni*” – T. Z. (szurkoló).

„CSAKA, CSAKA, CSAK A SPORTKLUB”

A csíki hoki és természetesen mindenekelőtt a csíkszeredai Sportklub márkanév kialakulása és beágyazódása, társadalomtörténetének dekonstruálása azért fontos, mert megmutathatja a sport jelenlegi krízisének eredetét, vagy hátterét. Itt egy kis elméleti kitérőt és kitekintést kell

tennünk, hogy érthetővé váljék a Sportklubnak, mint egyedi márkanévnek a létrejötte és sajátos jellege, kívülről nem mindig látható éthosza.

A sportmárkák – és így a jégkorongban ismertek és elismertek is – akkor jöttek létre, amikor elengedhetlenné váltak a közönség- és a piaci siker szempontjából, ezért a média marketing-igényei, az ottani „eladhatóság” egyre inkább szerves részét kezdték képezni a csapatok fundraising stratégiájának, marketing terveinek. A csapatok a különböző szimbólumok és jelenségek kitermelésére, valamint az egyes célközönségek elérésére törekedtek. A márka az egyes csapatokat, valamint azok nevét jelentette, és azok a korábbi kötődések, azonosulások, amelyek a közösség részéről származtak, a márkanév konszolidálódásával most egy teljesen újszerű mediatisztált jégkorong-világban találtak otthont. A *brand*fejlesztés tudatos tevékenysége akkor vált fontossá, amikor a nyereség és a veszteség, valamint a játék maga eladható termékévé vált, amelyért az emberek hajlandóak voltak pénzt fizetni, és – ami nagyon fontos! – amibe hajlandóak voltak *érzelmeiket befektetni*. (Gruneau-Whitson, 1993). A jelenség a kanadai hokiban már a XIX. század utolsó évtizedében, illetve a XX. század első éveiben azt eredményezi, hogy lényegében, szétválik a kisközösségi, kistelepülési, vidéki és amatőr hoki a nagyvárosi profi sporttól, ezután a márkanévek (mindenekelőtt az NHL-ben játszó csapatoké, ahol ezeket adják-veszik a franchise-rendszer piaci szabályai szerint) igencsak értékesek lesznek. Az amatőr és vidéki jégkorong esetében az említett közösségi azonosulás és a csapat iránti hűség továbbra is megmaradt, de a profi hokiban kevésbé a régió, valamint az etnikai kritériumok váltak fontossá, hanem mindinkább az egyes csoportok által preferált brand vagy csapatnév vált irányadóvá. A kötődésnek egyéb kritériumai is megjelentek, olyanok, amelyek jobban identifikálják a csapatokat és drukereiket, finomabbak lettek a megkülönböztetések, eltávolodtak a közösségi és/vagy etnikus szimbólumoktól és *transzlokális ragaszkodást*, illetve kötődéseket, érzelmi befektetéseket hoztak létre. Innentől kezdve már csak egy nagyon kis lépés volt, hogy megjelenjenek azok a jégkorongjátékosok, akik megélhetésüket kizárólag a játékból szerzik, valamint abból, hogy a fogyasztóknak, azaz a közönségnek egy olyan elvárását elégítik ki, amelyik az ügyes, színvonalas, látványos játék és a győzelem sikeres performanszát foglalja magába. Az intézményesülés korszakában az amatőrizmust mintegy leseperték a profizmus hívei, akik egy olyan tágabb társadalmi szükségletet is kielégítettek, amelyik megkövetelte az intézményesült szakértelem alkalmazását, valamint a racionális szervezőmódot a weberi értelemben (Weber in Ritzer, 2005). A gazdaság, a politikum, a termelés és a munkaerő egyre inkább a racionális szakosodásra és szakosításra fektette a hangsúlyt. Ez az irányzat egy legitim alapot adott arra, hogy a sportban is hasonló törekvések fogalmazódjanak meg, pontosabban a jégkorongon belül is a költség-háson, valamint a kiszámíthatóság és az intézményes működés váljon elfogadottá.

A kora viktoriánus kultúra nagy szerepet játszott a sportban a fair play és a képességek széles skálájának az elsajátítására, valamint a középosztálynak és a középosztály ethoszának a felemelésében és fenntartásában. Az ipari kapitalizmusban az individualizáció, a pluralizmus és a bürokratizáló folyamatok közepette a hangsúly a technikai szakértelemre és magára a szakosodásra került. Az amatőr sport hagyományaiban is fellelhetőek a technikai szakosodásra, valamint a profi, tudományos képzettségre való törekvések, főleg ami a szabályszerkesztés tudományos alkalmazását jelenti, az edzés és a felkészülés pontos és ésszerű megszervezését, valamint a különböző diszciplinák elsajátításának és művelésének módját. Már a múlt század elején az amatőr sportirányon belül is törés keletkezett, ugyanis azok, akik a hangsúlyt továbbra is a hagyomá-

nyos sport etikettre, valamint a morális értékekre és a játék önmagáért való művelésére fektették, éles ellentétbe kerültek azokkal, akik a sport tudományossága mellett törtek lándzsát (Gruneau-Whitson, 1993). Az utóbbiak rájöttek, hogy a teljesítményt a jégkorongban is a technika racionalizációjával és a szisztematikusan kikalkulált módszerekkel egyértelmű fölénybe kerültek az amatőr szellem képviselőivel szemben, akik továbbra is makacsul ragaszkodtak a hagyományos sport értékekhez. Tehát azok, akik a sportban is a „cél szentesíti az eszközt” nézetre alapoztak, előbb-utóbb egy olyan nyomós érvet fogalmaztak meg, amely a kor társadalomfilozófiai irányzatának teljes egészében megfelelt: „a technika fejlődésére ráhangolódva egyetlenegy döntő következmény született: javult a teljesítőképesség” (Gruneau-Whitson, 1993, 72). Egyre inkább elvesztette jelentőségét, hogy a korábban közösségi reprezentációként definiált csapatokban a játékosok melyik városból vagy régióból valók, az új kritérium és az új trend értelmében a professzionalizmus, a képzettség és a teljesítmény színvonala kezdett számítani. A teljesítményelv messze legyőzte a lokalitás kritériumát, a jégkorong előbb kiszabadult a lokalitás fogságából – ami a játékosok rekrutációját illeti, és nagy mobilitást eredményezett a játékosok számára, majd „globalizálódott”. Többé már nem volt kétséges, hogy a jó játék ismervei a jól képzett játékosokon, a hatékony csapatmunkán és a szervezőmódon múlott. Az emberek a jó hokit, a színvonalas játékot többre értékelték a közösségi és etnikai identitás „drámai” fölmutatásánál, és ezért hajlandóak voltak felvenni a fogyasztó szerepét. Bár az előbbi azonosulási formák és az érzelmi befektetés továbbra is fennmaradtak, az azonosulás már nem annyira etnikai vagy regionális természetű volt, inkább a sikernek tudható be. Az emberek elsősorban a siker élményének közös megtapasztalásában voltak érdekeltek, így a siker önmagában termékké vált, amelyet a csapatok termeltek. A tehetségek adásvétele hamarosan szerves részét képezte a sport piaci működésének és a csapatok számára világos volt, hogy akkor tudnak sikeresek lenni a piacon, ha önmaguk is sikert aratnak a pályán és kielégítik a közönség szükségleteit. Ennek értelmében azok a csapatok, amelyek nem produkáltak vagy képtelenek voltak szurkolói támogatást szerezni, hamar a sülyesztőbe kerültek és nem számított, hogy a helyi közösséget vagy a régiót képviselik (Gruneau-Whitson, 1993). A jégkorong társadalomtörténete során rengeteg változáson ment át, először Kanadában, majd az egész világban. Azok a korai résztvevők, akik jelen voltak a hoki megjelenésénél és intézményesülésénél, és akik kezdetben a hokit csak egy újabb ágként definiálták az amatőr sportok világában, valamint akik a játék önmagáért „the game for its sake” jellegét hangsúlyozták – bizonyára meglepődnének és talán meg is botránkoznának annak láttán, hogy a jégkorong világa – mint a tömegsportok egyike – a XXI. században az egyik legnagyobb üzletet jelenti. Az NHL megjelenésével és az általa kialakított monopóliummal nyilvánvalóvá vált, hogy a jégkorong eladhatósága, szórakoztató értéke meghatározó, de az is világos lett, hogy a tömegek hajlandóak ezt fogyasztani, sőt fizetni érte, hiszen egy színvonalas jégkorongmérkőzés a maga dinamikájával és szépségével a legelégedetlenebb rajongónak is képes örömet szerezni.

Gyakran hallottuk a csíki hoki kapcsán, hogy a csapat(ok) „kanadai hokit” játszik(anak), ez egyfelől azt jelentette, hogy az induláskor (lásd az alapító aktusról mondottakat) azt vették mintául, másfelől pedig azt, hogy itt (hiper)maszkulin, fizikális (egyenesen „belemenős”, erőszakos), agresszív, viszont kevésbé technikás játék alakult ki, erre volt – és még ma is erre – vevő a helyi közönség is. Az első vonatkozás történetileg pontos, hiszen a kanadai hoki példája lebegett a csíki hokit meghonosító alapítók szeme előtt, viszont itt érdemes egy rövid kitérőt ten-

nünk. Amikor a szeredai hoki elindult, akkor úgy rögzült mint egy helyi „érdekesség”, és mindenekelőtt mint egy amatőr – értsd hobbiból, a játék szeretetéből üzött, szabadidős tevékenység – csapatjáték, mely ebben a közösségi jellegében vált márkanévvé, sőt azt állítjuk, hogy az amatőrizmus kezdeti *imprintingje*, mély bevésoódése, máig fennmaradt. Amikor a csíki hoki intézményesült, még a két világháború között (amikor a fent leírt jelenségeken már túl volt a kanadai hoki és rég professzionalizálódott), akkor elsősorban a helyi közösség ügyeként jött létre és reprezentálódott, ebben a habitusában vált exkluzívá, lett „csíki” unikum. A csíkszeredai felnőtt („első”) csapat gyakran változtatott nevet a kezdetektől fogva²³, ezért sem a konkrét megnevezés, hanem a „szeredaiság”, a lokális kötöttsége, közösségi beágyazottsága vált igazán *branddé*.²⁴ Az már a sajátos történeti viszonyoknak a következménye, hogy a csíki hoki márka-neve nem járhatta be a piaci tényezővé válás útját, fejlődésének első 60–70 esztendejében,

23 A csíkszeredai hokicsapat (a Sportklub jogelődje) az idők folyamán sokszor változtatott nevet: 1929-ben Vákárék létrehozzák a Csíki Korcsolyázó Egylet csapatát (CSKE) – dr. Balog János mint szellemi vezető, ő ismerte a szabályokat, 1935-ben a csapat felveszi a Csíkszeredai Sport Club (CSC) nevet és innentől választanak kék-fehér mezt. 1948–49-től a csíkszeredai Fakitermelő és Fafeldolgozó Vállalat (IPEIL) válik a csapat fő szponzorává, amit ekkor a csapat fel is vesz. (Fások). 1951–52-ben alakul egy Spartak nevű csapata Szeredának, ez mintaszerű ugyanis akkoriban több városban országsszerte alakultak hasonló nevű csapatok. A szeredai csapatot a Kereskedelmi Vállalatok Egyesülete támogat-ta. Tehát innen kezdve két csapat létezik Csíkban. Közben a fásokból „Lendület” is lesz „Csíkszeredai Lendület IPEIL”. 1954–55-től a Lendületet Incze László irányította. A tehetséges játékosok kíválnak és belőlük lesz a Haladás (Progresul), melyet aztán Gecze István nevez el, az edzői teendőket pedig Szentés Gábor végzi. A Haladás egyébként a pénzügyi intézmények csapata. Ezek után több szakosztály is indul Csíkban. 1956–57-től a Termés (Recolta) lesz a Lendület IPEIL-ből, mivel ettől kezdve a Faipari Minisztérium tevékenysége a Mezőgazdasági Minisztérium hatásköre alá kerül. Ebben az időben kezd feljönni az „Akarat” generációja, amely aztán később nagy sikereket ér el. Bodó József az akkoriban Augustus 23 név alatt futó Szabók Szövetkezete élén felvállalja az Akarat hoki szakosztályának működtetését. Az Edzője az Akaratnak Nagy Béla lesz. 1957–58-ben már három csapat van Szeredában: a Termés, a Haladás és a fiatal Akarat. Az előző kettő már szerepel az 57–58-as évad bajnokságában. 1958-ban diákcsapat alakul Szeredában Csíkszeredai Hargita néven, Jónás Béla és Ladó Dénes testnevelő tanárok által, de csak rövid ideig működik, mivel a tanügy megszüntette. 1959–60-ban a Termés csapata ismét Lendület lesz. 1970-es években megalakul a Csíkszeredai Sportiskola, edzője Antal Zsombor, 1971-ben a Sportiskola hokicsapata megnyeri a Reménységek Kupáját. Ugyancsak 1971-ben alakul az 1-es Számú Líceum keretében az első középiskolás hokiszakosztály a „Lyceum2” csapata. 1972–73-ban a Lendület felveszi a Sportklub nevet, ez annak tudható be, hogy Csíkszeredában megalakul a téli sportokkal foglalkozó Sportklub a Megyei Testnevelési és Sporttanács hatásköre alatt. 1972–73-ban Mezey Imre tanáredző által megalakul az ország legfiatalabb gyerekcsapata a „Bacilusok”, amely első osztályosokból áll. 1973–74-ben a Sportklub kiválik a Megyei Testnevelési és Sporttanács kötelékéből. Külön költségvetésű klub lesz, amely a hokin kívül a téli sportokkal általában is foglalkozik. Ekkoriban jön létre több falusi jégkorongközpont a környező falvakban. 1979-ben három nagy csapata van szeredának: Sportklub, Lyceum és a frissen alakult Haladás. Emellett a Sportiskola ificsapata. Az 1988–89-es idényben betiltják a Sportklub magyar nevét és Sportclub-ra változtatják. 1990 után csak a Sportclub marad, mert a többi csapat anyagi utánpótlás miatt megszűnik. 2002-ben alakult a HC Csíkszereda.

24 A „szeredaiság” kisajátítását célozta meg a HC is, ráadásul azzal a marketing fogással, hogy bevette a csapat nevébe a város magyar megnevezését, és így a román kommentátorok, híradások is kénytelenek voltak a magyar megnevezést használni. Az átvétel mégsem sikerült, hiszen a tradicionális közönség, és helyi politikai, kulturális és gazdasági elit, a Sportklub „régiségét”, történelmi hagyományainak és

ugyanis nem volt olyan sportpiac, amelyen a jégkorong mint profi sport megmutatkozhatott volna. Egyfelől az első időszakban alig volt szervezett hoki (néhány csapat időszakosan, télen, ad hoc bajnokságot szervezett), később pedig a szocializmus egész időszakában nem jöhetett létre piaci alapú profi sport, ezért többnyire a *félprofesszionális csapatok*²⁵ versengése folyt helyi vagy központi hatalmi gócpontok ízlésének és bujtatott állami támogatásoknak kiszolgáltatva. A szervezett jégkorong konszolidálódása a szocializmus, sőt a Ceaușescu-rendszer időszakára esett, ami azzal járt, hogy a csíki hoki (mint már jeleztük elsősorban egyéb önkifejező eszköz hiján) erősen etnicizálódott, közösségi jellege megerősödött, az ellenállás kizárólagos szcénáját és az amatőr sport sikereiben mérhető, fogyasztói értékét reprezentálta. Ennek megfelelően a rajongók nem piaci fogyasztókként, elsősorban a látványos és sikeres játék miatt mentek a pályára, fizették meg a jegyek árát, hanem azért hogy a csíki hoki által reprezentált *identitáskonstrukcióban részt vegyenek*, azt fenntartsák és megerősítsék. A csíki hoki elsődleges fogyasztói nem mint szórakoztatóipari szolgáltatásra tekintenek a csíki hokira – magyarán, és a szó szoros értelmében *nem szokványos piaci fogyasztók*, sőt inkább konzumerizmus ellenesek – hanem, mint a közösség etnicizált önkifejezésének eszközét tekintik a csapatot, járnak ki a műjégpályára.²⁶

Azért emeltük ki a HC–Sportklub rövid ideig tartó vetélkedését és tekintettük a profizálódás kudarcának a HC feloszlását, mert ez a történet példaként mutatja be a Sportklub márkanév természetét, azt, hogy a csíki hoki kultúra a közönség tagjai számára milyen jelentéssel is bír. Azt láttuk, hogy a brand név inkább rögzíti, vagy az arányaiban és a percepciója intenzitásában inkább kötődik a csapat közösségi és etnicizált, és ezzel együtt mintegy természetesen amatőr (teljesítményét is tekintve „félprofi”) hagyományaihoz, mint egy piaci sportmárkához, amely sikert, teljesítmény, eredményességet – ezek által fogyasztói élvezetet okoz.

a jogutódlásnak nagyobb jelentőséget tulajdonított az új csapat meghírdetett „székelységénél”, sőt profizmusánál, jobb teljesítményénél is.

25 Megérne egy külön kutatást annak a témának a részletes körüljárása, hogy a szocialista sporttámogatási rendszer hogyan működött a jégkorong területén. Mindenképpen egy olyan rendszer működött, amelyben a játékosok profik voltak (abban az értelemben, hogy nem másodállásban vagy szabadidős tevékenységként folytatták a jégkorongot), bár a sportot mindenestől amatőr játéknak tekintette az állam és a kommunista párt. A rendszer úgy működött, hogy a játékosok fiktív munkahelyekről kaptak rendszeres fizetést (az egyéb költségek és a premizálási rendszer pedig más költségvetési sportalapokból folyt), vagy a két bukaresti csapat (Steau, Dinamo) esetében a hadsereg, illetve a belügy fizette (tisztként) a játékosokat, vagy pedig rendes sorkatonai idejüket töltötték játszva a besorozott hokisták (a székelyföldiek rendszerint így – egyfajta kényszerből – kerültek a bukaresti csapatokhoz). A profizmusnak viszont a másik jellegzetessége, hogy magas színvonalú mesterségként űzött módon, minden vonatkozásában a konzumerizmus és kompetitivitás, szervezethez tartozó tekintetében (a korszakban, Kanadában/Nyugaton, a hokisták teljesítményét „munkáját”, társadalmi habitusát és teljesítményét, a piac minden szereplője, leginkább az előadóművészekéhez hasonlítja, zenészekéhez, színészekéhez), technicizált, stb. tekintetében is magas színvonalú. Ebben az értelemben nem mondható, hogy a csíki hoki professzionális lett volna, a csapatok teljesítményét tekintve, (ezt a harmadrangú nemzetközi szereplés, a többi szocialista ország – mindenekelőtt a Szovjet, de akár a Csehszlovákhöz viszonyított igencsak elmaradó teljesítmény – jól jelzi), a játékminőség tekintetében is a „félprofizmus” volt rájuk a jellemző.

26 Mint már jeleztük: volt – és bizonyára most is létezik – igény a fogyasztói jégkorongra. Ez a HC–Sportklub összecsapásokon kirajzolódott, viszont az új csapat megszűntével – feltételezhetően – akik, mint ilyen modern fogyasztók jártak meccsre azelőtt, távol maradnak a jégpályától.

ÖSSZEGZÉS HELYETT

Az *etnicizált közösségi sport*, amilyen a csíki hoki, hajtóereje az etnicitás, az etnikai vetélkedés, és a közösség ebben való reprezentációja pedig – arányaiban – fontosabb az eredménycentrikus és professzionalizálódott, szórakoztatóipari játéknál. A játék identifikációs lehetőségeket teremt, pontosabban egy olyan éthoszt és egyben világképet közvetít²⁷, amivel a közönség/közösség azonosulni tud, sőt, ami eligazítja őt a világ dolgaiban, vagy legalábbis arról szól, hogy milyennek kell lennie „a rendnek”, és kinek milyen helye van abban. Itt egy-egy téttel rendelkező, azaz interetnikus vetélkedést megjelenítő hokimeccs (rendszerint a bukaresti „román” csapatok elleni mérkőzések) dramaturgiája annak minden kellékével, beleértve a jégpályától a lelátóig, sőt a közeli „Ötkutyáig”, a rajongók törzskocsmájáig, *evokatív* jellegű: közösségi emlékeket idéz fel. A játékosok pályán való viselkedése nemcsak a sportszabályoknak megfelelően értékelődik, nem pusztá sportteljesítmény, hanem ők egyszerre történelmi hivatást hajtanak végre, egy történelmi dráma szerepjátékosai. Feladatuk nem a pusztá sporteredmény, a kijelzőtáblán megjelenő győzelem, hanem a játékkal azonosuló etnikai közösség (a székelységnek/csíkiaknak) győzelme egy – egyéb vonatkozásban hatalommal, pénzzel és játéktudással, rendelkező – „másik” közösség fölött. A játszott hoki stílusa pedig (pozitív, s amennyiben túl gyenge teljesítményt nyújtanak egyesek, azok „nem is a miénkek”, illetve mindenféle felmentő történeteket találnak ki velük kapcsolatban) etnikai tulajdonságokat, „kiválóságot” jelképeznek: (hiper)maszkulinitás, agresszivitás, erő, gyorsaság, kitartás, bajtársiasság. A közösségi és etnicizált csíki hoki tradíciója – és ez magyarázhatja hosszú történetét, olykor a nehéz időszakokban, a körülmények ellenében való fennmaradását –, az *elképzel* etnikai közösség *allegóriája*, ami a csíkiség/székelység *lényegét reprezentálja*. A győzelem (de semmiképpen sem a vereség, ami elfelejthető) *nem csak a játékosok vagy a „csapat” (a Sportklub) győzelme, hanem az egész etnikai közösségé* (a „Hajrá Szereda!” – leggyakoribb biztatás közvetlenül erre utal). A vereség, esetleg a himnuszbeli balsors beteljesedése után (az is nagyon székely/magyar életérzés, és tapasztalat), jön a következő mérkőzés és az újabb győzelem ígérete/vágya, addig meg ott van a nosztalgia, a régi meccsek és győzelmek kollektív emléke. A csíki hoki a közösség mentális térképén etnikai identitást termelő és újratermelő közegként, ebben a sajátos álomszerűségben²⁸ az idealizált hoki-történetekben, emlékekben és reményekben van jelen. Ezáltal sikerül a generációs átadása, ezáltal valósul meg a hoki szocializációs funkciója. De ugyanez a szimbolikus gesztus felelős azért is, hogy a föltétlen és többnyire kritikátlan ragaszkodás olyan kognitív sémát teremt és tart fenn, amely nagyon erősen kötődik a csíki hoki közösségi és etnicizált jellegéhez, és már-már akadály a

27 Igaz, hogy a kameruni futball vonatkozásában veti fel az antropológus azt, hogy a sport több, mint a világ pusztá reflexiója, szimbolikus természetéből adódóan többértelmű, és ez áll a csíki hoki jelenségére is. Nemcsak tükrözi a valóságot, hanem „arra is módot nyújt az embereknek, hogy olyannak képzeljék el a világot, amilyennek lennie kellene” (Vidacs, 2009:15).

28 Itt Michael M. J. Fischer klasszikus tanulmányára utalunk, aki az etnicitást úgy jellemzi mint valami dinamikus identitást, amit minden egyes generációnak meg kell tapasztalni, az átadásáról pedig azt mondja: „...gyakran nem kognitív nyelven vagy tanuláson keresztül történik (...), hanem inkább az álmodással és pszichoanalitikai kezelések transzferfolyamataival analóg folyamatokon keresztül” (Fischer, 1986:195–196).

professzionizálódásnak, a helyi szint meghaladásának, egyben a globális hokiszcenába való belépésnek. A közösségi és etnicizált csíki hoki erős beágyazottsága, rögzültsége kognitív disszonanciát termel a játékosok és a drukkerok szintjén is, ami egy román–magyar válogatott mérkőzésen sűrített formában jelentkezik, mert a *lokális*, az *állampolgári* és az *etnikai/nemzeti identitás* hármasság konfliktusa jelenik meg benne. Egy ilyen mérkőzés sajtóvisszhangját írja le Papp Z. az állampolgársági vs. etnikai identitás paradoxonjaira is kitérve (Papp Z., 2001). Az 1998-ban Budapesten játszott román–magyar válogatott mérkőzés (végeredmény 2–3) román, illetve magyar sajtóvisszhangjainak az elemzése etnikai alapú erős törésvonalakat mutat. A sztereotíp világlátás az egyik fél esetében pozitívumként jön számításba, a másik oldalon viszont negatívum. Ilyen jellegű konfliktusos helyzet alakult ki 2011. december 18-án, amikor az Euro Ice-Hockey Challenge (EIHC) jégkorongtorna keretén belül Románia válogatottja Magyarországot csapataival mérkőzött a csíkszeredai „Vákár Lajos” műjégpályán. Nemzetközi sporthagyományokhoz illően a meccs kezdete előtt mindkét válogatott nemzeti himnuszát eljátszották, viszont hatalmas botrányt generált a román sajtóban, hogy az akkori román válogatott 24-es keretű csapata (amelyben 22-en székelyföldi magyarok egy ukránnal és egy román játékosal) a román himnusz lejátszásakor nem énekelt, viszont az ellenfél himnuszát, a magyart, a román válogatott székely játékosai erőteljes hangon végigénekeltek, ezt követően pedig a székely himnusz is, amelyet a közönség kezdeményezett a lelátókon. (A meccset egyébként a hazaiak nyerték 4–1-es arányban, „történelmi jelentőséget” generálva, ugyanis utoljára 1997-ben győzte le a román válogatott a magyart). Az eset botrányos berobbanását a román sajtóba az is megelőzte, hogy néhány héttel korábban az U16-os válogatott csapatában, amelyben egyetlen román nemzetiségű játékos volt a többségben lévő magyarok mellett, december 1-én az öltözőben társai fizikailag bántalmazták, mivel állítólag az azt követelte a többiektől, hogy Románia nemzeti ünnepének napján, vagyis aznap, beszéljenek románul. A fiatal játékos édesapja panaszt tett, amely elindította a botránylavinát. A sajtódiskurzusok azt is jelzik, hogy sokkal inkább a jégkorongon túlmutató, az agresszivitásában reprezentálódó, sűrített nacionalista politizálás strukturálja az eseményt mint a játék saját éthosza, vagy logikája. Az agresszív játékkal való etnikai affinitást fejezi ki egy volt játékos, ma hokiedző, amikor ezt nyilatkozza: „... itt kitaróak az emberek, s ez egy olyan férfias durva sport, a székely emberre jellemző, hogy a székely is durva is, meg nagyfejű is. A székelység kiegészíti a hokit valahogy, úgy érzem, mert mindenki hokista szeretett volna lenni, s ez a mai napig is úgy van. Székelyek vagyunk, s szeressük az ilyen agresszív dolgokat...” – H.L. (volt játékos, edző).

A történetet a különböző médiák rendre kapták fel, amelynek folytán köz- és különböző politikai szereplők is felszólaltak. Újra megismétlődött a három évvel előtti politikai szembenállásnak a sajtódiskurzusokban való erőteljes megjelenése és eszkáladása egészen a parlamenti felszólalásokig, illetve a jégkorong szövetségi vitákig, világossá téve, hogy a sportpolitika egyben identitáspolitiká, eképpen erősen kötődik az etnikai/állampolgári identitásokhoz minden érintett fél esetében.

Mi a román–magyar jégkorong mérkőzéseknek a játékosok és a közönség szintjén is föllépő kognitív disszonancia értelmezésekor Clifford Geertz fogalmait használjuk, az ellentmondást és feszültséget a „primér lojalitások”, a csíki hokistáknak és a közönségnek a magyar nemzethez való tartozása, valamint a „fennálló entitás”, a párhuzamosan érvényes román állampolgári nemzethez is való tartozás közé húzzuk meg (Geertz, 1998). Azt is feltételezzük, hogy a csíki hoki

politikája – nagyrészt, de nem egészében – identitáspolitikai a szó Craig Calhoun általi definíciója szerint. „Az „identitáspolitikának» nevezett törekvések nem csupán egyéni, hanem kollektív, nem pusztán privát, hanem nyilvános törekvések. Nem egyszerűen próbálkozások, hanem küzdelmek; következményeik részben hatalomfüggőek, a hatalmi viszonyokat viszont megváltoztatja ez a küzdelem. Az identitáspolitikák nem csupán önkifejezésre és autonómiára törekcszenek, hanem elismerésre, legitimitásra (és időnként hatalomra); válaszra késztetnek más embereket, csoportokat és szervezeteket (beleértve az államot is)” (Calhoun, 1997). A hétköznapi életben működő „esszencialista”, durva etnikai sztereotípiákkal megjelenített közösségi identitástudatot (amelyek mondjuk egy csíki–bukaresti hokimeccsen reprezentálódnak) helyzetfüggővé, illetve relativizálhatóvá tesz a román–magyar válogatott mérkőzések kontextusa, ami zavart okoz a játékosok és a drukkerok szintjén is, vagy legalábbis nehezen emészthető helyzetet idéz elő, dilemmákat vet fel. A székely himnusz eléneklése nemcsak egyszerű csapatbízttatás, hiszen arra ott vannak a csapatindulók és skandált jelszavak, hanem egy etnikai kisebbség önkifejezési formája, autonómiára és elismerésre való törekvése, a jégkorong itt – leginkább, bár nem mindenestől – ennek az önkifejezésnek az eszköze és alkalmá, az a színház, ahol a székely etnopolitikai törekvés színre vihető. Ez jelenik meg a válogatottságban mint dilemmatikus helyzetben. Egyfelől a kiválóságot, a hozzáértést, a teljesítményt célozza a székely játékosok föllépése a román válogatott mezében mindahányszor más (de nem a magyar) válogatott ellen lépnek föl (ha nyernek, még valamiféle nagylelkűséget is éreznek, hogy pontot szereztek „Bukarestnek”) – másfelől (egyre inkább) arra is törekednek, hogy a sajátos székely etnopolitikai reprezentációt is „színre”, azaz jégre vigyék (székely zászló színei, székely himnusz eléneklése), a lokális és etnikai identitást megjelenítsék, s a küzdelemben megszerzett reprezentációs jog által elfogadtassák annak legitimitását. Ezt drukkerük, a helyi közönség elvárja tőlük – a csetlések–botlások, a rossz eredmények, ehhez képest akár el is törpülnek a közösségi megítélésben –, az etnikai reprezentáció képeinek fölmutatása (különösen egy győzelem után) viszont a csapat és a közönség közötti erős érzelmi identifikációt eredményezi, olyan kollektív élményt jelent, ami szinte kizárólag a jégpályához a hokimeccshez kapcsolódik. És ebben az erőfeszítésben, ebben a reprezentációs performanszban kap a csapat hathatós segítséget a közönségtől/közösségtől (a reprezentáció képei bejárják a romániai magyar nyilvánosságot és negatív konnotációval a román sajtót is).

Amikor a Sportklub, amelyikről mint láttuk az a brand, amelytől a közösségi éthoszt, az etnicizált sportpolitika megvalósítását várják, és aki cserében – szinte feltétel nélküli – támogatást kap, amikor az örök riválissal, a bukaresti Steauával játszik rangadót, akkor zajlott/ik a „tisztá” identitáspolitikai küzdelem a pályán és a lelátón egyaránt. A bukaresti katonacsapattal való megmérkőzés mindenkor a legkifejezőbb színtere és tematizációs alkalmá volt a csíki hoki etnikai küldetésének, annak, hogy az országosan asszimetrikus többség–kisebbség viszonyok, legalább szimbolikusan és időszakosan, legalább a csíki ringen megfordíthatóak. Erre gondolhatott megkérdezett szurkolónk, amikor azt nyilatkozta: „*ha a bukaresti csapattal játszottál, annak más jelentősége volt és másként élték meg az emberek*” – T.Z. (szurkoló).

Az *inverzió* lehetősége ott lógott a levegőben, miközben azt kiáltotta a közönség, hogy „Ki a legjobb? – és jött az elnyújtott, kitartott és orkánszerű válasz, hogy – Szeereedaaa!” Különösen a hatvanas évektől kezdődően, miután a csíki hoki közösségi beágyazódását követően konszolidálódott a jégkorong etnikai küldetése is, de egészen a kilencvenesekkel bezárva – ez a sport és etnikai rivalizálás túlélte a rendszerváltást, sőt azután teljesedett ki – az etnikai viszonyok

(ethnic order), az országosan asszimetrikus rend felborítására való kísérletként kezelték, élték meg és reprezentálták a Sportklub-Steaua rangadókat. Így vált a sportvetélkedő „élet-halál” harccá, a győzelem pedig egy heroikus – a közösség/etnikum számára megnyert – csatává, és ezzel együtt rögzült a jégkorongra amúgy is jellemző erőszakos, hipermaszkulinizált játéktípus, amit sokszor „kanadai stílusnak” bélyegeztek a hokikultúra avatott – és kevésbé avatott – tagjai. Ennek oldalági következménye volt az is, hogy ellenségesen viszonyultak a bukaresti csapathoz (többször kényszerből) szegődött székely játékosokhoz²⁹, de főként mély ellenszenv (egyesen gyűlölet) irányult a hokibírók felé. A jégkorong bírókat úgy reprezentálták mint a központi hatalom akaratának, a hátrányos beavatkozásnak az ágenseit (és ez akkor is működött, ha az illető helyi volt, sőt, arra úgy tekintettek, mint aki eladta magát és a mérkőzéseket a hatalomnak, a többségi nemzetnek). Ők azok, akik miatt a Sportklub nem nyerhetett bajnokságot (ez valahol a hatalom csúcsán el volt döntve), illetve akik miatt a hön óhajtott, etnikai alapú asszimetria inverziója nem sikerülhetett. Keveset tudunk arról, hogy a központi hatalom valóban, és milyen módszerekkel/eszközökkel „győzte meg” alkalomadtán a bírókat, hogy a bukaresti csapatok javára fújják a sípot (azért a dolog elképzelhető, akár jutalommal, akár fenyegetéssel történt is a meggyőzés, vagy más esetben nemzeti elköteleződésből, azaz önként), a másik oldalon viszont a szeredai jégpálya közönsége is igyekezett nyomást gyakorolni a bírókra.³⁰

Végezetül, de a teljesség igénye nélkül, szólnunk kell a csíki hoki fejlődésének aktuális kihívásairól, mégpedig abban a kontextusban, hogy az a válság, amit ma a Sportklub megél, egyáltalán nem konjunkturális vagy csupán átmeneti jellegű, hanem – meglátásunk szerint – *strukturális válság*. Nemcsak a jégkorong, hanem a helyi és a székelyföldi társadalom szélesebb körű társadalmi, gazdasági és kulturális, egyfajta modernizációs deficitjéből származó krízise reprezentálódik a csíki hokiban. Mint fentebb bizonyítani próbáltuk, a csíki hoki megőrizte tradicionális, közösségi, etnicizált és amatőr jellegét, szemben azokkal a sportmodernizációs kihívásokból származó lehetséges válaszokkal, amelyek máshol megújították, sokkal szakszerűbbé, látványosabbá, hatékonyabbá, szervezettebbé, egyszóval professzionális³¹ tették a jégkoron-

29 A hatvanas, hetvenes, nyolcvanas években, amikor egy székely játékos először jelent meg a csíkszeredai pályán bukaresti csapat mezében, úgymond testi épségét kockáztatta. Egyfajta rituális megverése elkerülhetetlen volt, amit a közönség „jogosnak és méltányosnak” vélt („úgy kell neki”), szerencsére utána ez a beavató gyakorlat nem vált rendszeressé.

30 A hoki-bírók szerepéről a Ceaușescu-érában, legalábbis tudtunkkal, még nem készült átfogó és hiteles kutatás, ami a valós szerepüket feltárta és kielemezte volna, úgy hogy inkább arról tudunk szólni, ami a közönség soraiban való reprezentációjukat illeti. A szeredai hokiértő közönség férfi tagjai erősen hozzá voltak kapcsolódva a jégkorong-kultúra hálózataihoz, maguk is játszottak életük korábbi szakaszában, hosszabb-rövidebb ideig – emiatt a „bíróverésekről” is tudunk. A „közösségi nyomásról” pedig, ami viszont a szeredai bírókat sem kímélte, egyik szakértőnk számolt be: „én többel is beszéltem, bírókkal, és mondták azok a bírók, akik szeredaiak voltak, hogy nem mertek vállalni meccseket, mert ugye örökké mondták itt, hogy mindig csak bukaresti bírók vezetik a tétmeccseket, de az itteniek képtelenek voltak erre, akkora volt a nyomás. Szívesebben bírászkodtak Bukarestben, mint Szeredában” – SZ.F. (szakértő, elemző).

31 A professzionalitásnak legkevesebb kettős jelentése van, és mindkettő szemben áll az amatőrizmussal: 1) először jelenti a formálisan fizetésért, hivatásszerűen, pénzkereső „munkaként” végzett sporttevékenységet, ez a formális jelentés, majd 2) a populáris interpretáció és nyelvhasználat szerint a profiság tartalmilag egy bizonyos szintet, egy elvárást jelent. Aki profi, az egy szintnél magasabb mércével

got. Tekintve, hogy – amint arra utaltunk már – a sport a társadalom (lét)állapotának a kifejezője, azt hisszük, hogy az ezen a téren keletkezett modernizációs deficit a csíki-székelyföldi társadalom igen sok más területére is érvényes, a csíki hoki sokféle válsága, ennek a sokszintű társadalmi krízisnek is a leképeződése.

Igazolhatónak tűnik az a föltételezésünk, hogy a csíki hoki habitusában - elmúlt 25 éves társadalomtörténetét tekintve - nem játszódott le igazi „rendszer váltás” ezen a területen sem. Azt állítjuk, hogy a csíki hoki rendszer váltás utáni egész története jól reprezentálja mindazt, amit minden más területen is úgy élnek meg az emberek és a közösségek és úgy értelmeznek elemzők, mint az „elmaradt rendszer váltás” paradigmáját, sőt, olykor a „forradalom eltérítését, kisajátítását”. A tranzícióban felgyűlt csalódás egy helyi, illetve regionális formáját jeleníti meg a csíki hoki válsága. Ez korántsem jelenti azt, hogy ne lettek volna kísérletek a helyzet újradefiniálására, radikális megváltoztatására, sem társadalmi léptékben, sem pedig a csíki hoki profizálásának irányában, csak azt jelenti, hogy ezek a kísérletek kudarcot vallottak.

A kilencvenes években az addigi közösségi és erősen etnicizált, identitásépítő projekt részeként működő hoki csak „kiteljesedett”, inerciából működött, országos sikeressége okán nem igazán reflektált saját habitusára, nem figyelt a kihívásokra. Aztán az új csapat megjelenése egyszerre döbbsentette rá a hokiszubkultúrát, de helyi nyilvánosságot, közéleti elitet és hatalmat is arra, hogy a profizálódás olyan modernizációs kihívás, amivel előbb-utóbb meg kell küzdeni. A válasz viszont a tradicionális, premodern formákhoz való visszatérés volt, az új profi csapat feloszlásra kényszerítése. Ez egyfajta *regresszió*, a régi, jól bevált, versengésmentes, de közösségi és etnicizált, mentalitásában amatőr (legfennebb félprofi) játékhöz és csapat-stratégiához való kényszerű visszatérés/rendeződés. Az akkor fölmerült és megoldatlan problémákat bevitték a csapatba, a vezetőségbe, és bár hoztak idegen játékosokat és edzőket/szakértőket, ezeket megpróbálták *a hagyományos csíki hoki mentalitásába asszimilálni*, és nem tanultak tőlük, nem mozdultak el a profi jégkorong irányába, legalábbis csak kis mértékben tették.

Miután megjelentek alternatív önkifejező fórumok, terek, lehetőségek és kulturális szcénák, a jégpálya csak még hangosabban viszhangozta azokat a sztereotíp, erősen etnicizált („esszencialista”) önkifejezési formákat, amelyeket csak halkan mertek a nyolcvanas években kifejezni (egyik szakértő alanyunk ezt „mélysékelykedésnek” mondta). Sőt, olyan új jelképeket, jelvényeket, zászlókat és himnuszokat kapcsoltak a csíki hokihoz, annak szubkultúrájához, amelyek

méretik mint az, aki csak saját kedvtelésből rekreatív vagy egészségi, stb., meggondolásokból űzi a sportot. Ebben az értelemben a profizmust a kifejezetten pejoratív jelentésű dilettantizmus ellentétének képzelik, és néha műkedvelőnek is mondják, noha legtöbbször az amatőr kifejezést használják erre a köznyelvben. A gyenge játékot és játékosat akkor is amatőrnek mondják, ha formálisan pénzért produkálja a gyenge teljesítményt. A profi játék valójában arról szól, hogy „munkában” látjuk a felkészült, technicizált, erősen szabályozott és persze látványos (performansz) szerepben az „atlétákat”, akik jól begyakorolt eljárásaik mellett néha „villognak”, szerepelnek is. (Olyasmi ez, mint a jazz muzikusok improvizációi) kreatívan alkalmazzák szakértelmüket, tetszetős és eredményes játékot produkálnak. El ne feledjük, hogy a jégkorong az egyetlen olyan – ráadásul full contact – csapatverseny, ahol az atlétákat percenként cserélik a pályán: ennyi idő alatt kell produkálnia egy játékosnak a maximumot. Az amatőr-profi szembenállás a hokiban is feszültség és kihívás kérdése, mint ahogy az amatőr/műkedvelő művész és művészetet is világosan el szokás különíteni a „profitól” (ez utóbbinak szuperlatívusza is van a populáris nyelvvezetben: a „vérprofi”).

azelőtt nem is kapcsolódtak hozzá. Még jobban megterhelték olyan szimbolikus elemekkel, amelyek nem a sport szakszerűségét erősítették, hanem az etnopolitikai eszköz-jellegét hozták felszínre. Ebben a folyamatban a sport nem volt képes felzárkózni, vagy bekapcsolódni a közvetlen és a tágabb sportszcéna folyamataiba, „etnopolitikai hokivá” lett, és már-már megfulladt az identitáspolitikai elvárások roppant súlya alatt. Az az amatőr szint, amivel a csíki hoki a rendszerváltáskor rendelkezett, elég volt még egy évtizedre ahhoz, hogy a hazai bajnokságot rendre megnyerje, de a MOL-Ligába való bekapcsolódást követően kiderült, ez már nem elég. A csíki hoki jelenének példája egyben annak is az allegorikus kifejezése, hogy egy erősen beágyazott, identitáspolitikai projekt, erős közösségmegtartó erőként, kohéziós gócpontént működhet – és a sport kiváló terep ehhez. Viszont arra is példa lehet a jelenlegi válság, hogy a modell, a projekt túlhajtása, a jelentkező kihívások negligálása, vagy az a törekvés, hogy csupán (retró) a tradícióra épülő válaszokat adjanak rá, akadály lehet a kibontakozásnak. A régi, de beágyazott premodern mentalitások foglyul ejthetik a közösséget. A csíki hoki professzionalizálódásban való lemaradásának legfőbb oka, nem is a lelkesedés hiánya, vagy az, hogy a közönség nem lenne hajlandó további „érzelmi befektetéseket” eszközölni a fenntartás érdekében, hanem a kisváros és a régió igen alacsony gazdasági potenciálja; aztán nagyot nyom a latban az elhibázott sport és hokipolitika is, egyfelől mert megjelent és komoly vetélytársat jelent (az utánpótlásnevelés terén is) a futball (magyarországi kormánytámogatással), másfelől, mert továbbra is igen megterhelő reprezentációs/identitáspolitikai terheket rónak a jégkorongra (gyakran olyanokat, amelyek megvalósítására esélye sincs a csapatnak).

Ahhoz, hogy a csíki hoki fennmaradjon és modernizálódjon a közösség modernizációjára, gazdasági megerősödésére, nyitásra, egyszóval „rendszerváltásra” van szükség: „*Hajrá Sportklub, Hajrá Szereda!*”

FELHASZNÁLT IRODALOM REFERENCES

1. Adelman, Melvin (1986). *Sporting Time*. In: Journal of Sport History, Vol. 13., No. 2., Summer.
2. Becze Zoltán (2004–2009). *Harjá Szereda!* – Dokumentumfilm a 80 éves csíki jégkorongról.
3. Bidini, Dave (2001–2002). *The Hockey nomad in Csíkszereda* – short documentary.
4. Boda Jenő – Székedi Ferenc (2004). *Hoki a Hargita alján – A csíkszeredai jégkorongozás hetvenöt esztendeje*. Alutus Rt, Csíkszereda.
5. Bourdieu, Pierre (1985). *The Social Space and the Genesis of Groups*. In: Theory and Society 14., No. 6., 723–744 p.
6. Calhoun, Craig (1997). *Társadalomelmélet és identitáspolitikák*. In: Zentai Violetta (szerk.) Politikai antropológia. Osiris, Budapest, 99–114 p.
7. Elias, Norbert (2005). *Az udvari társadalom. A királyság és az udvari arisztokrácia szociológiai jellemzőinek vizsgálata*. Napvilág, Budapest.

8. Fischer, M. Michel (1986). *Ethnicity and the Post-Modern Arts of Memory*. In: Clifford, James – Marcus, E. George (Eds.) *Writing Cultures. The Poetics and Politics of Ethnography*. Univ. of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 194–234 p.
9. Flamaropol, Mihai (1962). *50 ani de hockey pe gheață*. Turisztika – Sport Könyvkiadó, Bukarest.
10. Flamaropol, Mihai (1980). *Hockey pe gheață*. Nemzeti Testnevelési és Sport Könyvkiadó, Bukarest.
11. Geertz, Clifford (1994). *Az éthosz, a világkép és a szent szimbólumok elemzése*. In: *Az értelmzés hatalma*. Századvég, Budapest, 5–22 p.
12. Geertz, Clifford (1998). *Az identitás politikájáról*. In: Magyar Lettre, 31., Tél.
13. Gruneau, Richard – Whitson, David (1993). *Hockey Night in Canada, Sport, Identities and Cultural Politics* – Culture and Communication in Canada Series, Garamond Press, Toronto.
14. Gruneau, Richard – Whitson, David (Eds.) (2006). *Artificial Ice, Hockey, Culture and Commerce*, Garamond Press – Broadview Press, Toronto.
15. Guttman, Allen (1996). *Games and Empires: Modern Sports and Cultural Imperialism*. Columbia Univ. Press.
16. Hall, Stuart (1981). *Notes on Deconstructing the Popular*. In: Raphael Samuel (Ed.) *People's History and Socialist Theory*, Routledge. 227–240 p.
17. Hesmondhalgh, David (2005). *Subcultures, Scenes or Tribes? None of the Above*, In: *Journal of Youth Studies*, Vol. 8., No 1., March, 21–40 p.
18. Nagy Benedek – Székedi Ferenc (1979). *50 éves a Csíkszeredai Jégkorong*. Csíkszeredai Sportclub jégkorong szakosztálya, Csíkszereda.
19. Nisbet, A. Robert (1966). *The Sociological Tradition*. Basic Books, NY.
20. Papp Z. Attila (2001). *Az eltűnt hokimeccs nyomában – diskurzuselemzés egy sportesemény ügyén*. In: *Sétanyomatok – Szocioesszék*, Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
21. Putnam, D. Robert (1993). *Making Democracy Work*, Princeton University Press.
22. Ritzer, George (2005). *Encyclopedia of Social Theory*, Vol. I, II, University of Maryland, College Park, SAGE Publications.
23. Vidacs Bea (2009). *Egy szebb jövő képei. A futball a kameruni közgondolkodásban*. L'Harmattan, Budapest.
24. Wilson, Brian (2006). *Selective Memory in a Global Culture: Reconsidering Links between Youth, Hockey, and Canadian Identity*. In: Gruneau, Richard – Whitson, David (Eds.) *Artificial Ice, Hockey, Culture and Commerce*, Garamond Press – Broadview Press, Toronto, 53–71 p.
25. Wohl, Andrzej (1974). *A sportszociológia fogalma és területe*. In: *Sportszociológia/válogatás/ Közgazdasági és Jogi*